

Pokol Béla

Tudóspályám társadalomelméleti vonulata

(Részletek az Oral History számára 2015 januárjában készült életútinterjúból; készítette Babus Endre. A közvetlen és személyes hangnem a közös diákkorunkig visszanyúló kapcsolatunkból eredt, mely révén az interjú egy hosszúra nyúlt, baráti beszélgetésként folyt le. A teljes interjú 2025 januárjától lesz nyilvános, e kivonat megjelentetésére az Oral History engedélyével kerül sor.)

I. Habermas majd Luhmann elméletének bővítésében

Válasz: Például ő [Szegő Andrea] Habermas tanulmányait és könyveit németül olvasta. Erről jut eszembe, hogy közben összejöttem Habermas magyar interpretátorával, Papp Zsolttal is a Társadalomtudományi Intézetben, ahol ő főállásban volt, és akivel rögtön jól megértettük egymást. Papp Zsolt cikkei hatására elkezdtem magam is Habermast olvasni. Úgyhogy ezek voltak akkor nekem az impulzusok a „Társtudban.”

És még egy volt egy impulzus, amikor összejöttem a Kulcsár Kálmánnal személyesen. Ugyanis az „Állig.” Főiskolára került az ő második felesége is, az Erzsike, és mi egy tanszéken voltunk '80-ig. Kulcsár többször bejött oda, eljött a fiatal feleségéért, ő akkor a Szociológiai Intézet igazgatója volt. Akkoriban én a cikkeiről recenziókat írtam, mivel engem Kulcsár jogszociológiai elemzései már '74-től nagyon megragadtak. Ez a jogszociológiai szemléletmód nagyon hatott rám, és utána elkezdtem én is olvasni ilyeneket magyarul, de utána németül is. És akkor ott a főiskolán összejöttünk 1978 körül, és kértem egyszer, hogy hadd menjek be hozzá a Szociológiai Intézetbe. Ő olvasta az Állam és Igazgatás folyóiratban a recenzióimat, amit folyamatosan a tanulmányairól írtam, és én többször kritikusan írtam, hogy „ez és ez milyen fontos, de tulajdonképpen itt téved a Kulcsár”. Akkor csak mosolygott inkább a kritikáimon – jórészt szokatlan volt abban a korban a nyilvános kritika a jogtudományban - de nyilván örült is neki, hogy én szemmel láthatóan komolyan olvasom az anyagait.

Kérdés: Igen, igen.

V.: Tényleg látta, hogy befolyásol engem, és mondom, hogy „hadd keresselek meg! Hogy te, ha ilyen fiatal lennél – mondom –, milyen irányba mennél?” Fölmentem a Szociológiai Intézetbe hozzá, mert mégiscsak ne az Erzsike szobájában beszélhessünk erről, ahol néha összefutottunk. Ott az Intézetben aztán fogadott, és a beszélgetés közben mondta, hogy szerinte Savigny-val kellene kezdenem, majd Jheringet olvasni, és a végén a maiak közül, mondja: „olvasd el Niklas Luhmann Jogszociológiáját!” Fölírtam magamnak, a Habermas-Luhmann-vita nevét már hallottam, de Magyarországon mindenki Habermasszal foglalkozott és nem Luhmannal. És a Kulcsártól hallottam először, hogy neki van egy jogszociológiája is német nyelven. Akkor én már olvastam németül, megvolt a német felsőfokúm.

Na, ez nagyon fontos volt utána az életemben, ugyanis ezután kimentem '80 tavaszán két hónapra Bécsbe ösztöndíjra, és akkor ahogy Kulcsár mondta – mivel itthon nem tudtam megszerezni Luhmann könyvét a könyvtárakból - Bécsben rögtön megvettem ezt a kétszer kétszázoldalas könyvet. Ez egy kiselakú könyv, de az első részében Luhmann

egész elmélete röviden össze van foglalva. És ő az általános elismertség szerint – ahogy már később megtudtam - ekkor már a XX. század egyik legnagyobb szociológusa és társadalomelméletese hírnevét szerezte meg. Na, én becsülettel megvettem ezt a könyvet, és hazahoztam Bécsből, de bele sem olvastam, megmondom őszintén, valami más vitte el az érdeklődésemet. És akkor a következő évben kaptam egy három hónapos ösztöndíjat Frankfurtba. Ott pedig már a...

K.: Ez '90? Vagy '91?

V.: Nem, nem! Mindez '81-ben volt, októbertől mentem ki december végéig.

K.: Ja, '81.

V.: Tehát én '80-ban mentem ki Bécsbe két hónapra.

K.: Igen, igen.

V.: Akkor ott megvettem, ahogy Kulcsár mondta, a Luhmann-könyvet, hazavittem, de nem olvastam. Akkor olvastam egy csomó minden mást, akkor inkább Papp Zsolt nagyon hatott rám, és az ő nyomán Habermas anyagait néztem. És akkor kaptam egy három hónapos ösztöndíjat Frankfurtba, ahol az Institut für Sozialforschung van, ami Habermasnak és tágabban a Frankfurter Iskolának volt korábban az intézete. Ide a Zsolt adott nekem ajánlólevelet, és öt-hat nevet, akiket ismert, írtam is rögtön nekik, és fogadtak. Így 1981 őszén ott voltam a Frankfurter Iskolának a székhelyén, '81 októberétől '82 január 1-jéig. Az időpont nagyon fontos lett, mert Habermasnak épp akkor volt megjelenés alatt a főműve! Ez az ezeroldalas „Kommunikatív cselekvések elmélete” volt, két vastag kötetben, kb. kétszer ötszáz oldal. Hát ugye ott voltam a Habermas-fészekben, beszélgettem a titkárnővel, aki járt ott az egyetemre - ott több titkárnő úgy dolgozik, hogy közben egyetemre jár, és így tartja fenn magát. Általában szociológus, politológus hallgatók voltak ezek a titkárnők, de fiatal anyák is voltak közöttük. És akkor az a lényeg, mondta a titkárnő, hogy megjelenik Habermas nagy műve. Én azért itt úgy jártam a falak között megilletődve, hogy hát a Habermas járt itt előttem egy pár évvel! Mondta a titkárnő, hogy most jelent meg tegnap, a Frankfurter Rundschau mellékletében egy egész oldalas kivonat belőle beharangozásként. Ezt rögtön megvettem, elolvastam, és mentem is az egyetemi könyvesboltba, ahol mondták, hogy „jövő héten jön!” Alig vártam! Megjelent, rögtön megvettem, nem mentem többet be az intézetbe, beültem a szobámba, és egy hónap alatt átolvastam az első kötetet. Átolvastam, kijegyzeteltem. Az a szokásom, hogy jegyzetek a lap aljára, és a sorok mellé is, úgyhogy a könyv már teljesen ki van preparálva, azt a példányt már nem tudja más elolvasni. De tulajdonképpen így a közben beugrott gondolatok nem vesznek el.

Na, most az a lényeg, hogy a könyv utolsó részében a Luhmannal van egy óriási vitája. Tudniillik végigveszi Habermas Max Weber, Parsonst és az eszmetörténetileg számára fontos más nagy szerzőket sok száz oldalon, és utána nekiáll a mai nagy ellenféllel, a Luhmann-nal való vitájának. Végignézttem, és tulajdonképpen én akkor értettem meg a Habermas-Luhmann vita lényegét a Habermas leírás alapján, és hát ugye ott volt már nekem belpájzolva otthon Luhmann Jogszociológiája. Akkor hazajöttem, írtam egy elemzést Habermas új művéről, és elmélete fő téziseiről, a világon talán először! Mert utána a világ szinte minden nyelvére lefordították ezt a könyvet, a „A kommunikatív cselekvés elmélete” c. művet. De tényleg egy átfogó nagy teória volt ez, és egy csomó minden, amit én korábban olvastam - Max Weber és másokat - az nagyon fontos volt ennek megértéséhez. Ez tényleg átfogó, összefoglaló nagy elmélet volt, amire vártam már régen. De főleg Luhmann iránt ez nyitott fel végre! Szóval hazajöttem, megírtam Habermasról az elemzésemet, és akkor nekiálltam Luhmannnak, és a Rechtssoziologie-t, a Jogszociológiát elővettem '82 márciusában.

A kb. négyszázötven oldalas munka első negyven oldalán Luhmann összefoglalta általános elméletének főbb téziseit és fogalmait, amit sok-sok kötetben fejtett ki évtizedek

alatt. Az negyven oldal nagyon érthető, és röviden az egész elméletét át lehet látni belőle. Hát teljesen kiütött! Megírtam „A pozitivitás dicsérete” címmel egy elemző tanulmányt, felvázolva az általános elméletének főbb kategóriáit és ezek összefüggéseit. És emlékszem, akkor a „Társtudban” voltam már állandóan abban az időben, és még mindig emlékszem, amikor lent a könyvtárban összefutottam Papp Zsolttal, és mondtam: „Zsolt! Óriási! Hát képzeld el, a Luhmann lenyűgözően okos dolgokat ír, és a legmélyebb belátásokat adja!” Igen, mert hát ők úgy nézték, hogy Habermas az igazi, és Luhmann csak egy unalmas konzervatív gondolkodó. „Hát – mondom – lenyűgöző!” És utána mondta is Zsolt, hogy „te, látszott, hogy teljesen föl vagy dúlva, egyszerűen elméleti extázisban voltál Luhmanntól! – Hát – mondom – én tényleg úgy éreztem! Szóval ezt a cikkemet megírtam a Rechtssoziologie alapján, és utána elkezdtem végigmenni Luhmann teljes elméletén. Szerencsére a Szabó Ervin Központi Könyvtárban megvolt a Soziologische Aufklärung első két kötete, amiben az egyes társadalmi szférák, vagy az ő elnevezésében alrendszer elemzéseiről szóló tanulmányait adta ki összegyűjtve. Nekiálltam, és reggeltől estig ezt olvastam. A Jogszociológiája alapján már megírtam a kis tanulmányomat, és ezért az elméletét nagyjából már ismertem, és ugye a Luhmannról írtakat Habermastól is már korábban ismertem. Így Habermas nyomán láttam előtte csak, hogy milyen Luhmann, de igazából, hogy Luhmann mit mond magáról, meg Parsonsról meg a többi szociológiaelméletről, azt csak most tudtam megérteni. Annyira mellbe vágott, mint korábban Lukács olvasása. Na, az a lényeg, én ezzel lassanként luhmannitává váltam.

Láttam, hogy Talcott Parsons, amerikai szociológus volt Luhmann igazi mestere, és mivel az angolnak korábban ismét nekivágtam, és '81-re meglett a középfokú nyelvvizsgám is ebből, nekiálltam Parsons angol nyelvű vaskos műveit elolvasni. A sok száz órányi olvasás, és a könyvek, a tanulmányok tucatjai után '84-re én már tulajdonképpen angolul ugyanúgy olvastam, mint németül. De beszélni sajnos nem tudtam. Németül igen, mert kijártam az ösztöndíjakra, és ott belejöttem a beszédbe is, de angolul lényegében azért alig tudtam beszélni. De azért közben Parsonst olvasni tudtam, így nekiugrottam, mivel szerencsére minden könyve megvolt a Szabó Ervin Központi Könyvtárban, vaskos négy-ötszáz oldalas művek. Nagyon-nagyon nehezek voltak, de én Luhmann nyomán már jobban értettem, mert Luhmann továbbvitte Parsons meglátásait, és csak alapszerkezetében volt más az ő elmélete. Például volt Parsons médiumelmélete, tudniillik a pénz mint cseremédium, és ennek az a kiindulópontja, hogyha a gazdaság mint alrendszer létezik, és pénz nélkül nem tudna modern gazdaság működni, akkor az összes alrendszernek kell lennie valamilyen cseremédiumának. Ez volt az alapeszméje Parsons médiumelméletének. Az összes alrendszernek van egy cseremédiuma, csak a többinél ez nem annyira evidens, mint a pénz a gazdaságnál. A „hatalom” a politikai rendszer médiuma, cseremédium ez is, mint a gazdaságnak a pénz, és van még egy pár a többi alrendszer esetében is. Németül volt egy jó munka, Stefan Jensennek hívták a szerzőjét, aki németül nagyon konkretizálva elmondta ezt. Együtt olvasva Parsons eredeti művét a médiumokról, majd utána a Jensent, megírtam egy tanulmányban, hogy mit is jelent a parsonsi médiumelmélet. Emlékszem a Gombár Csabával, aki benn volt a „Társtudban”, mindig összefutottunk, és ő olvasta az anyagomat, és mondta, hogy ő a '70-es években kapott egy éves ösztöndíjat Amerikába, és ő ott lényegében Parsonsnak a hatalomelméletével foglalkozott, és nem tudta megérteni, hogy mit akar Parsons ezzel a „hatalom-médium” elméletével. Beletört a bicskája! És mondta, hogy most az anyagomból tudja megérteni, hogy mit is akart Parsons ezzel. Hát – mondom – nekem a Luhmann segített! Mert ő már konkretizálva tudta ezt bemutatni, és az ő nyomán pedig Jensen.

Na, utána aztán nekiálltam, és földolgoztam az egész Parsons-életművet, és ennek a fejlődését Parsons gondolati előrehaladása menetében, amire aztán Luhmann rákapcsolódott saját elméletével. Parsons nyelvezete nagyon nehéz volt, a szakirodalom szerint legendásan érthetetlen. Fontos segítséget jelentett nekem ekkor, hogy összejöttem Udo Bernbachal, aki politológus professzor volt, és Hamburgból jött ide, és lassanként ő lett a Német Politikatudományi Társaság magyar referense, ahogy utólag kiderült. Ő Szabó Mátéval került először össze, és a Mátéval akkoriban jó barátok voltunk, és az ő szervezésében mindhárman összejöttünk. Már 1981-es német tanulmányutamon, ahol az utolsó hónapot Frankfurtból átmenve Hamburgban töltöttem, meglátogattam többször is az egyetemen és otthon is. Megismerve nagy Luhmann-imádatomat Bernbach elküldte nekem Hamburgból az éppen megjelent új Luhmann-könyveket. Ő mondta is egyszer, hogy „Hogy tudod te Luhmann-t megérteni? Hát mi németek vagyunk, és mi is nehezen értjük Luhmann-t!” És mondja: „Megvan! Te Lukács miatt érted” Mert tudta, hogy mennyire lukácsista voltam, és minden Lukács mű eredetileg megvolt németül is, és ők is ismerték. Szóval mondta: „Megvan! Te az elvont a Lukács-dolgokból tudsz ilyen nehéz dolgokat megérteni, mint Luhmann!” Hát biztos segített benne. De az a lényeg, hogy a Parsons még nehezebb volt. Úgyhogy akkor Parsonson végigmentem, és ez lett a kandidátusim '84-re. Lényegében ez kétszázötven oldal Parsons és Luhmann elméletéről egymás után - ahogy Luhmann továbbvitte Parsons néhány alapkategóriáját, és átalakította ezeket - „A strukturális- funkcionális elmélet kibomlása” címmel. És akkor '85-ben kaptam egy féléves ösztöndíjat. Eleinte az ösztöndíjakat a Friedrich-Ebert-Stiftungtól kaptam, Frankfurtban ez volt a három hónapos ösztöndíjam, tudod, a Friedrich-Ebert a német szociáldemokraták alapítványa.

K.: Igen, igen.

V.: És azon voltam két hónapig Frankfurtban, majd egy hónapot rátettem Hamburgban is Bernbachnál, mert akkor már ismertem őt úgy egy évvel korábbról. És utána '85-ben kaptam ismét egy féléves ösztöndíjat a Stiftungtól, júniustól decemberig, és akkor már luhmannita voltam. Írtam a Luhmannnak a Bielefeldi Egyetemre egy levelet, mert a Bernbach tanácsolta: „Hát miért nem írsz neki? – kérdezte, miután látta, hogy reggeltől estig Luhmannal foglalkozom. Írtam Luhmannnak, ő visszaírt, hogy minden rendben, tud fogadni, úgyhogy én '85-ben fölültem a vonatra a féléves ösztöndíjjal. A Luhmann titkárnője szerzett a kollégiumban egy szobát nekem, vonattal mentem, tizenöt-tizenhét óra volt az út, átszállni többször, Bielefeld Hannover alatt van, 1200 kilométer Pesttől. Megérkeztem, és emlékszem rá, hogy csak azért mentem oda Luhmann szobájához, hogy titkárnője, Frau Fischer ideadja nekem a kollégiumi szobám kulcsát, ahogy leleveleztük. Ott állok egy egész napos utazás után, és mondja Frau Fischer, hogy „hát épp itt van Herr Luhmann!” És én meg fölmegek a szobájába, megilletődve nézem! Én, aki kb. három éve, mint a félistent olvasom reggeltől estig! És ott állt előttem, kedvesen köszönt „Herr Pókol!” Úgyhogy fél évig aztán Luhmann mellett voltam, és ez rengeteget számított a fejlődésemben.

(.....)

V.: Na, ehhez hadd mondjam el a '90 végi, Luhmann-tól hazajövetelem utáni életem alakulását. A lényeg az, hogy akkor én teljesen a szociológián belül voltam, meg a jogelméletben. Még mielőtt hazajöttem volna ott kinn már megírtam két közepes terjedelmű kötetet, egyiket a szociológiaelméletből, a másikat a jogelméletből. Itthon kiegészítettem ezeket az egyetemi előadásaimra készülve, és így két kötetben a szociológiaelmülethez és a jogelmülethez rendszeres anyagom lett. Ezeket tanítottam, csütörtökön mentem mindig Szegedre, jogelmülethez, keddenként pedig Miskolcra

szociológiaelméletre, és akkor két évig csak ezekkel foglalkoztam. Közben lassanként stabilizálódott itthon ez az új parlamentáris politikai rendszer, és '93-ra már három-négy évre gyűlt a tapasztalat róla. Ekkor felmerült bennem, hogy először én írom meg Magyarországon az új rendszernek az első összefoglalását, hisz régi alkotmányjogi olvasottságom engem erre predesztinál. Valahogy összefutottam egy régebbi ismerősömmel, Berényi Gáborral, aki korábban '87-ben a Papp Zsoltékkal közös kötetünket szociológiaelméletből szerkesztette a Gondolatnál, és ő közben létrehozta a Cserépfalvi Kiadót. Nem, megvan, pontosabban úgy történt, hogy elküldtem három kiadóhoz is a könyvtervet, hogy megírnám „Magyar parlamentarizmus” címmel az új rendszer összefoglaló leírását. Alig kellett várnom néhány hetet, és a Cserépfalvitól visszajött, hogy kiadnák a könyvet, ha kész lesz. Ekkor felkerestem Berényit, és megállapodtuk a terjedelemben, példányszámban és a határidőben.

Nekiálltam '92-ben, és ez nagyon fontosnak bizonyult az életemben, ez végül több volt, mint egyszerűen egy új könyv megírása! Egy évig dolgoztam rajta, és '93 nyarára meg is lett, kb. kétszáz oldal. A régi tudásomat és rendszeres olvasmányaimat a parlamentarizmus és más kormányformák szerkezetéről mind használni tudtam ehhez, de időközben az új rendszerben működő alkotmánybíráskodást is részletesen kutattam. Ez a téma középponti volt a jogelméleti anyagaimhoz is, és már kinn Németországban írtam egy rendszeres tanulmányt az alkotmánybíráskodásról, benne az aktivista alkotmánybíráskodás veszélyeiről, de az nekem addig csak egy jó bölcséleti téma volt. Amit a könyv megírása megindított bennem az abban állt, hogy ez ismét a konkrét politikai mechanizmusokhoz vitt le, és ez félretolta bennem a könyv megírása idejére az általános társadalomelméleti szinten maradási problémák megközelítésében. Nekiálltam a magyar parlamentarizmus konkrét helyzetét feldolgozni, és ezt nemcsak megírnom kellett, hanem olvasni hozzá sok-sok anyagot. Nagyjából tizenöt hónap alatt meg is lettem, '93. augusztus 20-án, emlékszem, ez a Bevezetőmnek a dátuma.

Ami ebben nekem nagyon fontos volt, hogy közben elkezdtem újra nézni a politikai rendszer működését, a ténylegesen létező hazai többpártrendszer összefüggéseit és meghatározó erőit. Közben egy olyan dologra bukkantam rá, amit én korábban nem igazán vettem számításba a politika működésében. Ez pedig a média óriási szerepe volt, és annak észlelése, hogy a centralizált fővárosi média révén hiába van többpártrendszer, a tényleges politikai alapfolyamatokat egy szűk médiavezérlő és médiaértelmezési csoport el tudja dönteni. Ehhez akkor épp jó demonstráció volt számomra, hogy a Fidesz, amely korábban a média sztárja volt, és szárnyalt a közvélemény-kutatásokban, amikor azt mondták, hogy ők mostantól nemzeti liberálisok lesznek, akkor - szembekerülve a szűk médiacsoport vezéreivel -, egyszerűen szétépték, és egy év alatt a csúcsról az Országgyűlésből kiesés szélére vitték le őket. Egy befolyásos újságíró - aki azóta már meghalt - mondta ekkor róluk, hogy „mi vettünk ki benneteket a szemétkosárból, és mi is fogunk oda visszadobni!” És vissza is dobták! Tehát tulajdonképpen a centralizált média lényegében el tudja dönteni a politikai folyamatokat. És akkor számomra ez teoretikusan úgy formálódott meg, hogy van egy formalizált, több millió szavazón nyugvó parlamentáris rendszerünk, és van egy centralizált médiarendszeren nyugvó médiahatalom, és a kettős hatalom állapota jött így létre a rendszerváltás után.

Eleinte úgy gondoltam ezt - és ezt '92 augusztusában meg is írtam egy konferenciára készülve a könyv előmunkálatai közben -, hogy tulajdonképpen van egy kormányzati hatalom, és van egy „értelmezési hatalom”. Emlékszem, ezt németül is megírtam, mert a Bozókival kimentünk egy konferenciára Nürnbergbe, és először ott vezettem ezt elő. A mondandóm lényege volt, hogy tulajdonképpen az értelmiség került hatalomra a rendszerváltás után, mert olyan strukturális helyzet van, hogy Budapest és általában Kelet-Európában a főváros-centrikusság egy fővárosi centralizált értelmiséget teremt, és

mivel az új politikai pártok még gyengék, ezért spontán módon egy fővárosi centralizált értelmiség gyakorolja igazán a hatalmat, ők tudják eldönteni, hogy merre menjen az ország. És mondom, hogy a gond csak az vele, hogy mégiscsak több millió ember szavaz a választáson, és ettől függetlenül egy centralizált budapesti értelmiség lényegében a hatalmat gyakorolja. És emlékszem, hogy akkor semmiféle gondolatom nem volt abba az irányba, hogy nem általában az értelmiség gyakorolja ezt a hatalmat, hanem ez csak a balliberális értelmiség. Ehhez nekem még egy év kellett, míg erre rájöttem a konkrétabb kutatások nyomán. Ott Nürnbergben a Bozókival együtt azért elég alaposan azok voltak jelen, akik a balliberális irányba húztak, de mivel ez még hiányzott az akkori prezentációból csak mondták: „Hát ez nagyon érdekes!”, és mondták, hogy ez „Szelényi Ivánra hasonlít!” az értelmiségi hatalom tézisére. Hát - mondom - igen, igen, lehet, hogy a Szelényi ezt már másképpen leírta, de most az van, hogy itt tulajdonképpen van egy többpártrendszer, és az én tézisem szerint csak a főváros-centrikusság hozza létre a fővárosi értelmiség médiahatalmát, és csak ez a strukturális sajátosság hozza létre, hogy az egész uralni tudja.

K.: Tehát az értelmiség útja az osztályhatalomig, ez a Szelényi, Konrád könyve. Igen.

V.: Igen, és azt mondták, hogy „a Szelényit ismétled meg!” De mondták, hogy nagyon érdekes, amit mondok, és nekik is a tapasztalataik ezt alátámasztották. Voltak ott lengyelek, németek, és más kelet-európaiak is, akik már többször együtt voltak konferenciákon, most jut eszembe, hogy ott volt a Tóka Gábor is a Soros-egyetemről, és a Bozóki így szervezett közénk be. És akkor nagyon érdekesnek találták ezt a „politika és értelmiség”-tézisémet, a Bozóki és a Körösi később meg is írta ezt angolul, és becsületesen megidéztek az én magyar nyelvű írásomat.

Miután hazajöttem meg is írtam ezt magyarul, mert Nürnbergben németül mondtam el, és írtam meg, ami egy kötetben németül aztán meg is jelent. E mellett a Népszavában volt egy ismerősöm, Szabó Irénnek hívták, és tulajdonképpen én megcsináltam az álintérjút, és az ő neve alatt ott lejtött.

(...)

V.: Mert hát láttam, hogy tényleg a mindennapi politikai harcokban micsoda ereje van a centralizált médiának és egy szűk mediavezérkarnak! A Fidesz tönkretétele, a Tölgyessy lenullázása, szóval ezek a dolgok hatottak rám. És ezzel a szemmel nézve már a napilapokat, hetilapokat – amiket én mindig is olvastam, ha nem is foglaltam állást korábban – így már jól összeálltak a tények, és egyre jobban egy médiahatalom lett a központi témám. Erről először Miskolcon, egy konferencián tartottam előadást, a Csepeli Gyuri is ott volt, akit levittem Miskolcra az általam szervezett szociológiai szakra egy tucat emberrel együtt.

K.: A Csepeli ott is tanított?

V.: Persze! Azt hiszem, ő ott is maradt miután én eljöttem onnan '97-98-tól. És erre a konferenciára írtam a cikkemet „A francia entellektüel felemelkedése és bukása”. Ez '92 decemberében volt, de már akkor dolgoztam a könyvemen, ami '93 nyarára kész lett. A francia entellektüel bukása cikkben azt néztem meg, hogy a Dreyfus-per folyamán jött először létre az európai politikai történetben, hogy egy parlamentáris rendszerben, ahol van egy többpártrendszer és van egy politizáló média, az tulajdonképpen a Párizs centrikusság miatt kialakította a francia entellektüel csoportjait, akik uralni tudták a közvéleményt. Azt csak utólag tudom, hogy ezt a „francia entellektüel” szerepet és a politikában játszott sajátos szerepüket látták a németek és a többi európai elit is, és náluk ez így nem létezett. Ez a Párizs-központúság volt strukturális kiváltó oka, és Budapesten ez ismétlődik most meg, és a strukturális hasonlóság ennek az oka. Na, ezt írtam meg

ebben a cikkben, igaz a balliberális vonása ennek még mindig nem volt világos előttem, és ez meg nem volt benne. Ezt elmondtam ott, emlékszem, mondta is a Csepeli Gyuri: „Hát érdekes, amit mondasz!”

K.: De ezt Miskolcon mondtad el? Vagy hol mondtad el?

V.: Miskolcon volt a konferencia, és még mindig nem volt benne a balliberális szál, de hogy egy pesti értelmiség a médiára támaszkodva dominál, az igen. Tulajdonképpen a könyvem már csak ezt a balliberális szálát azonosította '94-ben. Ezt a konferencia előadást cikként elküldtem a Magyar Nemzethez, ahol ez - akkor még egy teljes oldalas publicisztika is volt - megjelent. Aztán nemsokára volt egy összejövétel, ahol összefutottam Sólyom Lászlóval, és mondta, hogy nagyon tetszett a cikkem! Itt az alkotmánybíráskodásról volt valami megbeszélés, azért volt ott a Sólyom, akivel én csak egyszer vagy kétszer futottam össze '86-87-ben, még az alkotmánybíráskodás előtt. De ekkor már vagy három éve működtek. És ő ismerte a cikkeimet, sőt le is fordították az egyik cikkemet franciára, amikor jött hozzájuk egy francia küldöttség, ami megjelent a Magyar Nemzetben '91 végén „Az Alkotmánybíróság - áldás vagy átok?”- címmel.

K.: Igen, emlékszem. '91-ben.

V.: '91-ben. És az a lényeg, hogy lefordították franciára, és elküldték nekem is, hogy lássam. Sólyom nagyon örült akkor, hogy foglalkozom az alkotmánybírással, mert senki nem foglalkozott akkor velük, és csak később lett feszültebb a viszony közöttünk. De a lényeg, hogy akkor '93 elején egymás mellé kerültünk a szűk körű megbeszélésen. Emlékszem, ott volt a Salamon Laci, mint a parlament alelnöke, és több pártvezér, a Szájer Jóska is ott volt, és még többen, és akkor úgy megtárgyaltuk a dolgokat.

K.: '93-ban.

V.: '93-ban. Az a lényeg, hogy mondja a kezdés előtt, mielőtt beléptünk volna a terembe: „Te, Béla! Tudod ám, hogy a Tamás Pali írt egy cikket az értelmiségi politizálásról a Népszabadságban, és megírta újra a tiedet!” Mondom –, jó hogy mondd! Én is olvastam a Népszabadságban, és úgy gondoltam, hogy ő az enyémet ismételte meg, de örülök, hogy te is megerősítetted ezt!”

K.: Tényleg? A Tamás Pali írta?

V.: Igen, körülbelül néhány hónap múlva utánam írta ezt meg a Pali, és a Sólyom emlékezett az én cikkemre is még. Meglepett, hogy mennyire odafigyel a Sólyom!

K.: Igen.

V.: Ezen a megbeszélésen az volt a téma, hogy legyen egy új Alkotmány, és akkor engem is erre hívtak meg.

K.: Igen, igen. De ha te erre az álláspontra helyezkedtél – ahogy emlékszem, hogy erre helyezkedtél – innen még mindig legalább két irányba vezetett volna az út, feltételezem én.

V.: Igen.

K.: Egyrészt a Fidesz felé, mert ugye hát a Fideszt is érintette ez a fajta médiatúlsúly, azt mondtad.

V.: Igen. A könyvben megírtam, hogy ezért tépték őket szét, és azt is leírtam, hogy milyen módszerekkel tették ezt.

K.: De te mégsem a Fidesznél kötöttél ki, hanem a Kisgazdapártnál.

V.: Na, ezt hadd mondjam el neked, ennek egy konkrét története volt. Tehát az a lényeg, hogy én lassan a könyv megírása közben visszacsúsztam a politika közelébe, és olyan új dolgokat kezdtem meglátni, ami egy szerkezeti alapgond volt Magyarországon. Mikor '94-ben májusban a könyvem „Magyar parlamentarizmus” címmel megjelent, a bemutatóra még eljöttek a Halmai Gabiék, a Majtényi meg ezek.

K.: Ez a puha fedelű zöld könyv. Ugye? Igen.

V.: Igen. Eljöttek. Tehát akkor bár benne volt az, hogy egy nagy balliberális médiahatalom alakult ki, de, de valójában még azért nem volt ismert a nyilvánosság előtt ez a rész. Ugyanis én utána csak egy hónappal jelentettem meg az első cikket erről a Magyar Nemzetben, és ez aztán szinte kiszabadította a sok elemzés közül ezt a kényes részt, és röviden felmutatta a balliberális médiahatalmat. Ez a cikk hozta aztán a nagy törést, meg a balliberálisok ellenem fordulását. És az a lényeg, hogy a „Vén diák” melletti könyvesboltban szervezték meg Berényiék a könyvbemutatót, és ott a Schlett Pista tartott egy bemutatót róla. Ott voltak a Halmai Gabiékon kívül vagy negyvenen, és barátsággal lement a közös együttes ünneplés a megjelenés alkalmából.

Na, most ez a „kiszabadítás” a könyvem egészéből ténylegesen úgy történt, hogy én egyre jobban formálgattam benn a tanszéken a Körösiyivel való egyik beszélgetésemben, hogy tulajdonképpen egy kettős hatalom van. Ez a könyvben is benne van, de nem ilyen tisztán, hogy kettős hatalom van. Van a mindenkori országgyűlési választás, ez adja a kormányhatalmat a parlamenti többséggel, és van egy másik hatalom, ami a centralizáltságon és a média Budapest-központúságán nyugszik, ami egy másik hatalmat teremt. Néha van, amikor a kettő szemben áll, például az első választási ciklusban a jobboldali-konzervatív kormánytöbbség idején, és ha nagyon szemben áll, akkor a média szinte széttépi azt a kormányt. Van ugyan egy kormányhatalom, de valójában szinte le van bénítva. Ezzel szemben most '94-ben, a második ciklusban a két hatalom összefonódott, és az a társadalmi csoport, amely a kormánytöbbséget most megszerezte, egyben médiahatalommal is rendelkezik. Na, ezt az egyik bent vitában Körösiyinek ki is fejttem - és ezzel a magam számára is kiszabadítottam ezt a könyvből - és ezt megírtam egy cikkben '94 júniusában.

K.: Hova?

V.: A Magyar Nemzetbe. Akkor még egy egész oldalon megjelenhetett, így volt hely a kifejtésre.

K.: Igen.

V.: „A kettős hatalom” címmel. És az volt a lényege, hogy az SZDSZ mögé beálló fővárosi baloldali értelmiség és a médiahatalom az egyik hatalom, és van a választás által létrehozott kormányhatalom, és ez a kettő most összeműködik. De az előbbi ciklusban mutatkozott meg, hogy amikor a kettő szemben áll, akkor médiahatalom széttépi a pusztá kormányhatalmat, és az le van bénítva. Ez volt a kettős hatalom-tézisem.

Ez megjelent, és közben éppen kimentem Bielefeldbe négy év után, ahol volt egy szociológiai világkongresszus. És amíg kint voltam, a Magyar Hírlapban - ami akkor tudod, a Demszkyéké volt: „Ne bántsák a Magyar Hírlapot!” címmel szóval megjelent a Magyar Hírlapban egy válaszcikk rögtön, hogy tulajdonképpen én antiszemita vagyok, mert én az SZDSZ-nek a médiahatalma kapcsán igazán azt akarom mondani, hogy a zsidóságé a médiahatalom.

Még hadd menjek egyel vissza időben. Amikor elkezdtem '92-93-ban először erről írni, hogy a média révén „az értelmiségi” került hatalomra, akkor fölhívott lelkesen a Bozóki Andris, és mondta, hogy „olyan jó, hogy ezt leírtad, mert tudod, van nekem egy nagy vitám a Szabó Miklóssal, aki állítja: bárki, aki azt mondja, hogy a sajtó és média az hatalom, az eleve antiszemita. Mert ez burkoltan zsidózást jelent. Most olyan jó, hogy te ezt leírtad - mondja nekem a Bozóki Andris '93-ban - mert hát te ugye nem vagy antiszemita, és most tudok hivatkozni rád is a Szabó Miklóssal való vitámban.” És '94-ben, amikor aztán összekötöttem az SZDSZ-szel a médiahatalmat, rögtön jöttek, hogy antiszemita vagyok. Azt hiszem, Kozák Márton írta ezt a válaszcikket a Magyar Hírlapban, és azt, hogy ez egy burkolt zsidózást is jelent. És utána nekiálltak egyre jobban támadni. Én teljesen meg voltam lepődve, hazajöttem Bielefeldből, és már állt a bál körülöttem.

(....)

II. Luhmanntól Bourdieu és a neogramsciánusok felé

Plusz még hadd mondjam neked, akkor folyt egy nagy társadalomelméleti újragondolásom is 2003-tól, ugyanis én a szociológiától az évek folyamán egyre jobban kezdtem már eltávolodni. Ugye én, aki a nyolcvanas években főleg a szociológiaelméletet műveltem, bár közben mentem kicsit előbbre a joggal is, meg politológiában is, de Luhmannhoz évekre kimenne a fő dimenzió a szociológiaelmélet volt. De aztán a politikába beszállás menetében lassanként kezdtem leállni vele '95-ben. Persze ez idő tájt kimentem én még Párizsba Pierre Bourdieu mellé, és akkor az ő hatására még jobban eltávolodtam Luhmann kiindulópontjaitól.

K.: Mikor?

V.: '95-96, négyszer egy hónapot voltam akkor Párizsban. Kaptam egy OTKA-pályázaton vagy két millió forintot vagy valami hasonlót, és akkor abból az OTKA-ból én tulajdonképpen Párizsba mentem tanulmányútra. Ez számomra azért is volt jó, mert Pierre Bourdieu - Luhmannhoz hasonlóan - világ egyik legelismertebb szociológusának számított már a XX. század utolsó évtizedeiben. Ja, közbevetve hadd mondjam még, hogy franciául rögtön tanulni kezdtem, ahogy Bielefeldből '90 októberében hazajöttem.

K.: Tényleg?

V.: Igen, kint voltan Bielefeldben akkor másfél évig, a családom eljött már onnan egy év után a gyerekek iskolája miatt, és akkor én még ott voltam '90 késő ősziig, és csak a taxisblokáid idején jöttem haza.

K.: Igen.

V.: Már kinn eldöntöttem ezt Luhmann mellett - aki a németen kívül még öt nyelvet tudott -, de ez Kulcsárnak is a hatása volt, mert mondta nekem valamikor, hogy egy tudósnek angolul, németül, franciául tudnia kell. Na, most angolul, németül már tudtam, beszélni különösen németül nagyon jól tudtam már, de angolul is azért elment ez, és olvasni meg jól tudtam angol nyelven is. És akkor eldöntöttem már kinn Bielefeldben, hogy úgy jövök haza, hogy egyből nekiugrok a franciának. Szerencsére alig kellett tanítanom valamit a hazajövetelem után az egyetemen, és én már kintről elkezdem szervezni egy francia nyelvtanár felkutatását. Hazajöttem tehát a taxisblokádra, semmit nem kellett tanítanom egy bő fél évig, és szereztem egy öreg franciatanárnőt a Móricz Zsigmond körtér mellett. Ezt ugyanúgy tanultam, mint korábban a németet, egész délelőtt tanultam, délután elmentem hozzá, majd feladta a következő leckét és így tovább. Kazettára fel volt eredeti franciák által olvasva minden lecke anyaga, vele is átvettük, majd esténként a francia TV5 híradóját néztem, hogy ragadjon a nyelv. Akkor már az angol és a német nyelvtan tudása is segített, és én latint tanultam Kisvárdán két évig, és ez ekkor nagyon jót tett. Ja, és még olaszul is tanultam az egyetemen két évig, így most ez is használt.

Úgyhogy kb. félév alatt megtanultam a francia nyelvtan alapjait, és szótározva már franciául is tudtam olvasni. A végén azzal zártam le ezt a nyelvi kurzust, hogy éppen megkeresett Svájcban egy svájci francia, akinek a Luhmann mellett tevékenykedő Helmut Willke ajánlotta, hogy ha idejön Budapestre, és akkor beszéljen velem. Mivel ő egy svájci, németül beszéltünk - ugye svájciak sokan három nyelven tudnak - de adott egy könyvet Luhmannról franciául. Épp ekkor zártam le a francia nyelvi kurzusomat, úgyhogy gyakorlásként franciául nekiálltam, és szótárral a kézben alaposan elolvastam. Minden oldalról száz szót is kiírtam, de újra meg újra, míg végül megjegyeztem. Úgyhogy a könyv után vagy ezer-ezeröttszáz szóval gazdagodva, és a fordulatokat begyakorolva '93-ra már egészen jól ment a francia olvasás. Akkor a fő munkám lenn

Miskolcon volt a szociológiai szakon, amelynek én voltam a vezetője, és kellett egy féléves francia szociológiaelméletet tanítani. Fölvettem erre valakit, aki csőbe húzott, bár én két évig fizettem neki a tanítás mentesítése alól, hogy írja meg közben ehhez a tankönyvet, de a végén kiderült, hogy nem csinálta meg. És én ott álltam, hogy nincs tankönyv, de jönnek a diákok a francia szociológiaelméletre. Hát akkor mese nincs, ez nekem jutott! Úgyhogy egy féléves francia szociológiaelméletet kellett megírnom, mert magyarul semmi nem volt. És akkor elkezdtem ismét francia nyelvtanárral tanulni, most már a társalgást, mert a sok olvasás ellenére beszélni szinte semmit nem tudtam. Úgyhogy '94-95-re már messzebb jutottam a francia nyelvben is, amikor beszálltam a politikába, és a francia társalkodónövel egész jól ment a beszéd.

Ekkor megkaptam az OTKA-pénzt, és ez lehetővé tette, hogy négyszer egy hónapra Bourdieu mellé kimenjek Párizsba. Na, most Párizs azért is vonzott, mert épp a médiahatalom volt a politikába bezállásom oka is, és elméletileg is érdekelt ez, és ez a jelenség legtisztábban Párizsban jött létre. Párizsból terjedt szét ez a minta, és jött át közvetve hozzánk is. Luhmann után már tudtam, hogy meg lehet közelíteni a világ első számú nagyjait is, így írtam Pierre Bourdieu-nak levelet, hogy kimennék hozzá tanulmányútra, és rögtön visszajött, hogy „Monsieur Pokol”...”, és akkor fogadott. Négyszer voltam kinn akkor Párizsban, először kimentem egy hónapra, és akkor személyesen is találkoztam Bourdieuval. Angolul beszélünk – németül nem tudott -, de akkor én már ezer oldalakat olvastam franciául. Alaposan kellett szótárzni, de aztán egyre kevesebbet, és kinn közben estéként állandóan a francia tévét néztem, így az szóbeli megértés is fokozatosan javult.

K.: Aha! Igen, igen.

V.: Na és az a lényeg, vele angolul beszélünk, de volt egy másik professzor, akinek szintén küldtem egy levelet a második vagy harmadik kimenetelem előtt, és vele már kissé franciául is próbálkoztam beszélni, néha áttértünk angolról franciára. Ugyanis engem akkor - Bourdieu elmélete és általában a francia szociológiaelmélet mellett - az „értelmiségi” alakja és politikai szerepjátszása érdekelt. Így az első utamon ráakadtam kinn Párizsban Rémy Rieffel háromkötetes munkájára erről a „Les intellectuels sous la V-eme République” (Az értelmiségiek az V. köztársaságban) címmel.

K.: Aha! Aha!

V.: Hát ez egy csodás munka! Bemutatja az elmúlt ötven-hatvan évre a francia entellektüelek szerveződését és a médián keresztüli szerveződésük hatásait. Úgyhogy az újabb kiutazásom előtt neki is küldtem egy levelet, hogy szeretnék találkozni vele. Odakinn találtam már az első utamon egy jó ki hotel, és mind a négy egyhónapos utamon ott laktam. A véletlen folyamán ez a *Place d'Enfer*, a Pokol tér mellett volt. Főképpen a Pompidou Center-ben olvastam egész nap, és csak az elején, egyszer kerestem föl a Bourdieut az intézetben. Az első utam '95 júniusában volt, és utána még háromszor egy hónapra futotta az OTKA-pénz. A másodikra az év november közepén mentem, de akkor történt egy peches eset. Egy óriási közlekedési sztrájk tört ki Párizsban, és akkor Bourdieu, aki addig nem politizált – pedig a francia értelmiségre pont az a jellemző, hogy állandóan politizál – teljes mellszélességgel bezállt a sztrájk nyomán kitört politikai küzdelembe. Ő tulajdonképpen egy neomarxi alapról szemlélte a világ eseményeit, de mindig csak teoretikus szinten, szemben egy sor francia szociológia professzorral, akik mindig is aktívan bezálltak, és a baloldalon is inkább a balliberális irányú politikai csoportosulásokba. Velük szemben azonban ő eddig nem politizáló tudós maradt. Erre akkor fogta magát, és bezállt a politikába, és elkezdett tüntetéseken beszélni! Épp amikor én másodszorra kimentem hozzá. Persze már csak azért sem hibáztathatom, mert én meg épp azelőtt szálltam be a politikai csatározásba, mielőtt először kimentem hozzá '95 nyarán.

K.: Igen.

V.: Szóval kimegyek a Bourdieu mellé november közepe táján, és egy óriási sztrájk tört ki néhány nap múlva a megérkezésem után. Ez egy olyan kiterjedt és hosszú sztrájk volt, hogy utána évekig írtak róla politikai elemzéseket is. Egy egész hónapra leállt az ottani BKV, a teljes fővárosi tömegközlekedés. Ám ott a szűkebb Párizs mellett még ott van – ráfőződve mindennapos bejárásokkal ide - az *Ile de France*. Párizs kétmillió, a teljes Ile de France nyolcmillió.

K.: Az Pest megye.

V.: Igen, Pest megye nagyságú, de nyolcmillió lakossal! És ott olyanok az ottani SNR-ek - az itthoni HÉV-ek -, hogy a nyolcmillió nagy része mindennap bejön velük Párizsba. Na most leállt az egész tömegközlekedési rendszer, és az a nyolcmillió ember így közlekedett. Hihetetlen! Ráadásul kivételesen szokatlan hideg volt, mert ott máskor kissé mindig melegebb van azért télen az óceán közelsége miatt, mint a kontinens belsejében. Még olvastam is erről, úgyhogy könnyebb ruhákat vittem ki magammal.

K.: Igen.

V.: De olyan hideg volt akkor, hogy meg kellett fagyni! És egy hónapig így kellett gyalogolni Párizsban. Még utána meg az volt, hogy jövök vissza december közepén - meg volt váltva előre a repülőjegyem - és jöttek a hírek, hogy a Charles de Gaulle-repülőtér is csatlakozni fog a sztrájkhoz. Ekkor már ez volt a fő gondom az utolsó napokban, hogy nehogy ott ragadjak. A pénzem elfogy, a hotel azért drága volt.

K.: Hogy fogsz hazajönni?

V.: Szóval ez óriási sztrájk volt, és tulajdonképpen a neoliberais politika előretörése ellen irányult. A franciáknál sokkal erősebben kettébomlik a két balos irányzat, van a régi „munkásbal”, a szociáldemokrata politikai oldal, és ott külön szerveződik ettől a balliberális csoportosulás, sok szempontból éppen a munkásbal ellen is, és jobban engedve a neoliberais vonalnak. Nálunk igazán a balliberálisba beleolvadt már lassan az egész baloldal, noha Horn Gyula alatt még Nagy Sándorék szakszervezeti oldala ezt még némileg őrizte, és a balliberálisoknak ellenálltak. De nálunk ez a „kemény bal” inkább a népi ballal fonódott össze, de mára már ennek is vége.

K.: Igen, igen.

V.: Ott tehát kemény munkásbal és a balliberális egymás ellenfele, és Bourdieu úgy szállt be, hogy miközben az összes értelmiségi balliberális érzelmű, ő ezzel szemben beszállt a munkásbal mellé, akik a sztrájkot szervezték. És akkor az a lényeg, hogy amikor már jöttem volna vissza, hívott a titkárnője, hogy a Monsieur Bourdieu kérdezi, hogy mikor tervezem a találkozást vele. „Hát – mondom – egy hónapra jöttem, épp lejár már az időm, és alig lehet közlekedni!” Merthogy így már nyilván ugye gyalog kellett bemenni a Pompidou Centerbe, és azt hiszem az oda-vissza nyolc-tíz kilométer volt! Mínusz 20 fokban nagyon nehéz volt.

Na, így volt ez akkor odakinn '95 nyarán és decemberében, és az a lényeg, hogy megtanultam előtte franciául, és ez Kulcsár hatása volt. Amikor jöttem haza Bielefeldből, mondtam magamban, hogy még épp csak negyven éves vagyok, még a harmadik nyelv belefér. Úgyhogy azóta többször jól jártam a francia nyelvtudással, mert az új és új témáimnál egy pótlólagos irodalmat jelent sokszor a német és az angol nyelvű anyagok mellett. De az a baj, hogy a leállások miatt el-elfelejtem, mert az a helyzet, hogy noha sok-sok ezer oldalt elolvastam franciául már összesen, de közben mindig leálltam, mert főképpen persze angolul olvasok a német mellett. De a francia anyagok olvasásával néha évekre leálltam.

K.: Be kell hozni.

V.: Igen, és akkor mindig a szótárakat elővettem, és utána újra ment. De azt hiszem, hogy a beszédről, arról lemondtam már. Na, így lett. De nem is tudom, honnan indultunk ki, hogy...

K.: Hogy 2002 után...

V.: Igen, akkor elkezdtem ismét szociológiaelméleti anyagokat is írogatni. Ja, megvan! Ugyanis az volt a helyzet, hogy akkor Bourdieu mellett még inkább elkezdtem Luhmanntól eltolódní. Egy mondattal Luhmann elméletének problémás oldaláról: Luhmann csak a társadalom funkcionális alrendszerait és ezek mechanizmusait, intézményeit elemezte, de azt, hogy vannak társadalmi embercsoportok, amelyek a hatalomért harcolnak egymással szemben, és alányomják a másikat. Továbbá, hogy ebben az uralmi dimenzióban van, vagy legalábbis lehet az össtsársadalom felett egy domináló embercsoport - ez a legtisztábban a marxi elméletben van benne -, nos, ez teljesen kimarad a Luhmann elméletéből. Úgy, hogy nem is vitatkozik vele, egyszerűen nem tematizálja ezt. Én pedig egyre jobban azt láttam, hogy ez egy elméleti hiba. Mikor kinn voltam Luhmann mellett, akkor az utolsó találkozásunknál egy hosszú monológban el is mondtam neki, hogy szerintem hol tévedett, és mit. Egy kicsit mosolygott rám, meghökkent, hogy énszerintem az a döntése, amit fiatal tudós korában meghozott, az téves volt, de mivel nem tartotta magát ahhoz, így ez a hiba nem derült ki. De most egyre jobban olyan irányokba megy el, ami az akkori döntéséből következik, így tulajdonképpen láthatóvá válik, hogy féloldalas az elmélete. Mosolygott rajtam, hogy „Ja, Herr Pokol, das ist möglich.” De az a lényeg, hogy utána egyre inkább biztos voltam az igazamban, mikor pedig az itthoni dolgokat elemezve láttam, hogy a társadalmi csoportok elitjei harcolnak mindennap és mindenért, és van, aki a médiát birtokolja és a többi nem, és ezzel uralni tudja a választásokat, illetve a mindennapi politikai akaratképzést. Ez azonban teljesen hiányzik Luhmann elméletéből. Bourdieu elméletével foglalkozva pedig láttam, hogy nála ez a középpontban van. Nemcsak kimentem hozzá, hanem az egész életművét alaposan átnéztem előtte. Már eleve úgy mentem hozzá, hogy franciául minden fontosabb könyvét elolvastam. Mondtam is neki, hogy mi most ugyan angolul beszélünk, de én franciául olvastam el a könyveit. Mert adott nekem a találkozásunk végén három kötetet angolul. Bourdieu ezt az embercsoportok közötti küzdelmi struktúrákat és mechanizmusokat sokkal nívósabban tudta már elemezni, mint előtte Marx száz-százhusz éve, és sokkal differenciáltabb fogalmi rendszert épített fel rá, de mégis egy neomarxi irányzat az övé. Amit én Luhmannból hiányoltam - és egyre jobban hiányoltam -, arra tulajdonképpen a Bourdieu elemzése még jobban ráerősített.

De a Bourdieu-elemzéseim ellenére én azért megmaradtam a régi anyagaim luhmanni fogalmi hálójánál, még ha kritizáltam is ezt. Csak tanítottam az egyetemen a luhmanni elmélet korrekciójával kialakított rendszerelméletemet, de az alapokhoz nem nyúltam hozzá évekig. E mellé csak megírtam a modern francia szociológiaelmélet elemzését egy kis kötetben '96-ban, és egy-két év múlva mindezt összefoglaltam a korábbi luhmanni alapú összegző kötetemmel, és megjelentettem együtt Szociológiaelmélet címmel. Ezt tanítottam Miskolcon saját magam, Szegeden pedig a tanársegédekem az irányításom mellett, és az ELTE politológiai szakán is, mint a modern társadalomelmélet tankönyvét tanítottam. Ám 2003-2004-től egyre jobban nekiugrottam, és újra végiggondoltam a luhmanni rendszerelméleti alapkategóriáimat. Ezután körülbelül két év alatt kialakítottam a luhmanni vonal és a neomarxi vonal szintéziséen alapuló kettős társadalmi szerkezet elméletét. Megmondom őszintén, hogy véletlenül indult az egész, volt egy Carl Schmitt-konferencia 2002 őszén, amire készülve megint elővettem Luhmann alapkategóriáit, és sok évvel elválásunk után egyre jobban rájöttem, hogy a hibája sokkal kiterjedtebb, mint amit előtte láttam. A megoldásban Polányi Károly ismét fontossá vált számomra. Ő már nagyon fontos volt, amikor Luhmannat korrigálni kezdtem 1987-ben. Ekkor ugyanis

rájöttem Polányi segítségével, hogy Luhmann - a legtöbb társadalomtudóssal együtt - tévesen ragadja meg a gazdaságot, mint alrendszer. Polányira támaszkodva, az ő kettős gazdaságelméletét alapul véve mutattam ki, hogy tulajdonképpen hol van a hiba. Ez alapján akkor a luhmanni elméleti rendszert korrigáltam, és úgy mentem ki hozzá másodszor már '89-ben, hogy ezt megírtam németül is, és kinn meg is jelent. Pontosabban németre lefordítottam. Volt itt Pesten egy NDK-s hölgy, és egész olcsón lefordította a magyar anyagomat. Meg is jelentettem ezt Németországban, és a legfontosabb részét még külön egy nagyon neves német szociológiai folyóirat, a Zeitschrift für Soziologie is leközölte. Én már akkor láttam kissé elnagyolt körvonalakban, hogy Luhmannal hol a gond, és akkor már eleve így mentem '89-ben ki hozzá. És ahogy ott voltam másfél évig nála, egyre inkább a problémát láttam az elméletében. Úgyhogy az utolsó fél évben már csak ritkán kerestem fel, míg korábban minden héten mentem hozzá, hétfőnként ott voltam a szobájában, és megbeszéltük az újabb és újabb anyagait. De a vége felé egyre jobban eltávolodtam tőle.

K.: Eltávolodtál.

V.: Alig kerestem már fel. Körülötte volt akkor négy-öt külföldi ösztöndíjas, meg több doktorandusza, akiknek ő volt a Doktorvaterje.

K.: Igen.

V.: Valahogy észrevehette, hogy a „Herr Pókol” egyre jobban kerüli őt. Közben elfogadták a németre fordított Luhmann-könyvem fő részét jelentő tanulmányomat a Zeitschrift für Soziologie-ban. Akkor már ott volt a kezemben a kefelevonat, amikor mentem hozzá búcsúzni a hazautazásom előtt '90 késő őszen. Mondom: „Herr Luhmann! Meg fog jelenni a cikkem az Ön elméletének kritikájáról, amit néhány hónapja kéziratban odaadtam Önnek!” Elolvasta, de igazán csak hümmögött rajta, nem igazán győztem meg. A kritikám lényege volt, hogy már egész fiatalkorában az egyik kiindulópontját tévesen választotta meg, és egy ideig nem voltak gondok ezzel, mert nem volt konzekvens, de egyre jobban láthatóvá válik ez az újabb elméleti elemzéseiben. Hát képzeld el! Egy pályája vége felé közeledő ember, ez halála előtt nyolc évvel volt.

K.: Igen.

V.: Meghalt szegény Luhmann hetvenéves kora után valamivel. A nyíltságomon ő egy kissé mosolyogott, de meghökkent, hogy...

K.: Jön valaki keletről fiatalon! És helyre tesz!

V.: Nem, inkább azért lehetett meghökkentő, mert látta, hogy én az elmúlt hét-nyolc évben eleinte szinte istenítettem őt! És hogy hova jutottam. Még annyit hadd mondjak, hogy ezzel az egyenrangú beállítódással Luhmannhoz, és világhíressége ellenére elfogulatlan kritikusságom az ő ösztöndíjasaként nagy siker aratott Claus Offénél, amint utólag megtudtam. Neki Luhmann-nal közös titkársága volt Bielefeldben, és ő is nemzetközi híró volt, ha nem is tartották akkora szociológusnak, mint Luhmann. Mivel az ő tanulmányait is olvastam, és felhasználtam előtte – ő Habermas közeli társa és elvbarátja volt, és a legitimációt illetően érdekes elméleti adalékokat tett le – örömmel kerestem fel már az első kiutazásomkor őt is, és majd minden második héten hozzá is benéztem egy beszélgetésre. Később Bruszt Laci mondta - aki kinn volt nála a '90-es évek elején Berlinben egy éves ösztöndíjon -, hogy engem említve kiemelte, hogy a sok-sok Luhmann-ösztöndíjas között, akiket a hosszú évek alatt látott Bielefeldben, kivétel voltam, mert nem ajultam el egyből Luhmannról, hanem folyamatosan kritikai nézőpontban foglalkoztam vele. Örültem ennek a késői visszajelzésnek.

K.: Igen.

V.: Na, az a lényeg, hogy erre még 2002-2003-ban jobban ráerősítettem. Akkor már időközben összejőve Bourdieu-nak az elméletével, és egy sor továbbival, egyre jobban láttam Luhmann hibáját. Ekkor egy nagy segítséget jelentett, hogy megtaláltam egy olyan

elméleti vonalat, amely kibillentett a sok éves egyhelyben topogásból. Ez a *neogramsciánus irányzatot* és ezen belül számomra főleg egy társadalomtudós műveit jelentette, hadd mondjam neked. A Gramscinak ez egy olyan mai elméleti irányzata, amiben főként a kanadaiak, angolok, hollandok, németek vannak benne a nemzetközi gazdaságpolitika fejleményeit kutatva. Tehát főleg nemzetközi politikával és a világgazdasággal foglalkoznak neomarxi alapon, de ezen belül neogramscianus alapon. Szóval az, ami az ortodox marxizmushoz képest a neomarxi, az tulajdonképpen 1930 körül, tehát kb. nyolcvan évvel Marx után jött létre Gramscinál, és ez sokkal differenciáltabb elmélet mint az övé volt, és a valóságos hatalmi viszonyokat pontosabban visszaadja, mint amire az ortodox marxi elmélet képes volt. Itt a szellemi hatalom, az organikus értelmiség a tőkés csoportok mellett, mind benne van az elméletben, és ez nem egy gazdaságra és termelési eszközökre redukált társadalomelmélet. Legnagyobb hatást rám a neogramsciánus szerzők közül *Kees van der Pijl* tette. Ő holland, de évtizedekig Angliában tanított és kutatott. Elolvastam egy kisebb tanulmányát 2002-ben a kelet-európai rendszerváltások nemzetközi mozgató eseményeiről és erőiről, és ez egészen mellbevágott. Írtam is neki egy e-mailt, további tanulmányai után kérdezve, és válaszolt, hogy van egy nagyobb könyve fönn az interneten. Na, ekkor én 2003-2004-ben kezdtem átalakulni, és megírtam tulajdonképpen Polányi Károlyra és a neogramsciánus Pijlre támaszkodva, hogy miképpen lehet az egész Luhmann-elméletet átalakítani. Így ekkor még messzebb kerültem tőle, mint ameddig eltávolodtam '89-ben, úgyhogy én gyakorlatilag félig visszamentem neomarxi irányba. ahogy utólag írta egy fiatal politológus, G. Fodor Gábor már évekkel ezután, hogy hát „ez még Pokol Bélának a marxista fordulata előtt volt.” Hát azért ilyen nem volt, de nem vitás, hogy bizonyos marxi kiindulópontokat ismét vállalok. Nem a marxistát, az egy különböző, a leninizmus így jött létre, de tulajdonképpen a marxi elméletet nem lehet elvetni, mert nem értjük meg a valóságot. A marxi elméletet, mint egy lehetséges tudományos kiindulópontot és a marxizmust, mint hatalmi ideológiát így én élesen elválasztom, és az elsőt vállalom, de a másodikat nem.

K.: Igen.

V.: Ezért a kiindulópontokat a marxi neogramscianus vonalból és Polányitól el kell fogadnom, mert Luhmann épp azért volt problémás, mivel elmélete e síkon hiányos. Úgyhogy én tulajdonképpen ebből egy kettős társadalomszerkezeti elméletet hoztam létre. Ezt 2002-ban megkezdtem, és 2004-re meg is írtam több egymásra épülő tanulmányban. Ekkor aztán nekiálltam, és az egész szociológiaelméletemet átdolgoztam. át. Úgyhogy 2003-ban a párhuzamosan készített bírói hatalom könyvem után 2004-re társadalomelméleti szinten akkor ezt a kettős társadalomszerkezetet írtam meg. A politikából kiszállva így tényleg hasznosan teltek ezek az első politizálástól mentes éveim.

(....)

V: Aztán ott maradtam a Századvégnél, mert az jobban megfogott, hogy megjelentetik a nagy trilógiámat, ami másfélezer oldal, majd nem háromszor ötszáz oldal. Ugye szociológiaelmélet, politológia, jogelmélet, és akkor azon még sokat kellett dolgoznom. Írnom is kellett a meglévő anyagokhoz, meg egyes régi anyagaimat alaposan átírtam a megváltozott társadalomelméleti koncepciómnak megfelelően. Új fejezeteket is írnom kellett, amiről nem írtam korábban. Például a politikaelméletemben, hisz az új EU-tagságunk 2004-től behozta a képbe az EU politikai rendszerét, amiről korábban még soha nem írtam. Tehát kellett dolgoznom rajta, és ezért a 2003-2004-2005-2006 főleg erre ment rá, és 2006-ban jelent meg a trilógia utolsó kötete. Szóval ez befogott, tudod, és

közben tanítottam három egyetemen, így ez is abba az irányba nyomott, hogy a politikával teljesen leálljak.

Közben továbbgyűrűzött az én társadalomelméleti fordulatom. Épp a trilógia szociológiai elméleti összegzésemhez korrigálva a korábbi alapvetésemet vált egyre inkább evidenssé vált számomra, hogy bizonyos marxi társadalomelméleti kiindulópontok nélkül - például a pénz, a tőke szerepe, és különösen a pénztőke szerepe, és az ebből eredő társadalmi dominancia stb. – nem tudom teljesen megragadni a társadalom szerkezetét. Így 2002-2003-tól kezdve írtam már két nagyobb tanulmányt, ami tulajdonképpen már teljesen elszakított még a luhmanni korrigált rendszerelmélettől is, amit tizenöt évvel azelőtt fundáltam ki. Ezért megpróbáltam egy kettős társadalomelméletet létrehozni. Egyik fele a funkcionista rendszerelmélet, amit Luhmanntól átvéve sok-sok kötetben dolgoztam ki, noha egyre kritikusabb voltam vele szemben. Akkor Bourdieu-tól megindult nálam a társadalmi dominancia és az alárendeltség, alávetettség beemelése, amit Marx osztályharcnak hív, de Bourdieu-nál tulajdonképpen ez a társadalmi elitek, vagy az elitek küzdelmei. Akkor erre erősített rá 2002-2003 körül, és egyre inkább rendszeresen kezdtem olvasni olyan anyagokat, melyek ezt tárják fel. Ekkor bukkantam rá Kees van der Pijlre, és a neogramsciánusokra. Antonio Gramsci ugye, az Olasz Kommunista Párt főtitkára volt, ellenben a börtönben ráért írni, és egy sor olyan dolgot letett, ami tényleg radikálisan átalakította a marxi gondolatrendszert. Ezt főleg a nyolcvanas évektől angol, német, holland - főleg holland -, és néhány amerikai nemzetközi politikatudós fölkarolta, és egy olyan neogramsciánus irányzatot alakítottak ki, amelyet a leghasználhatóbbnak ítélt meg ahhoz, hogy feltárjam a társadalom uralmi szerkezetét is a Luhmanntól korrigálva átvett funkcionális szerkezet mellett. Ezt kidolgoztam három tanulmányban, melyeket 2004-ben a trilógia első kötetével párhuzamosan a Politikatudományi Szemlében, a Jogelméleti Szemlében és a Szociológiai Szemlében is megjelentettem. És ennek elnevezésére Szociológia Szemlében megjelent cikkben a „társadalom kettős szerkezetének elmélete” címet használtam. Amiben az egyik már egy marxi alapú, a másik pedig egy luhmanni alapú szerkezetet jelöl, és a neogramsciánusok adták a marxi alapot hozzá. Ezért a kettős jelző.

Na és az a lényeg, hogy utána, ahogy megcsináltam a trilógia első kötetét, a szociológiai kötetet, ebbe már belekerült az új elméleti vonalam is, és egy sor régi dolgomat még alaposabban átalakítottam. Én Luhmanntól úgy váltam el '90 őszén, hogy „Ön tévedett szerintem fiatalkorában, csak ezt azért nem lehetett látni, mert ez nem volt konzekvens, de most, hogy az utóbbi időben egyre konzekvensebb, most egyre jobban kijönnek a problémák vele!” Nos, 2003-4-re már totálisan féloldalasnak láttam a Luhmann-elméletet, és a másik felét tizenöt éve alatt tudtam kidolgozni a neogramsciánusok alá-fölé vetettség elemzéseinek bemutatása alapján. Amikor aztán ezt a neogramsciánusok alapján megírtam, és belekerült a trilógia szociológiai kötetébe 2004-ben, akkor támadt egy ötletem, és kiemelve továbbvittem az új neogramsciánus vonalat egy külön kis kötetben, mert ez egyre jobban érdekelt. Ez lett a *Globális uralmi rend* című kis kötetem 2005-ben a Kairosz Kiadónál. A neogramsciánusoknak sok-sok alakja van, de aki legjobban rám hatott, az a Kees van der Pijl volt, aki holland, de Sussexben tanított Angliában. Ahogy már mondtam egy vaskos kötete fönt volt az interneten, és e-mailen kapcsolatba kerülve vele fölhívta a figyelmemet rá, és elolvastam. Az ő központi témája - nemzetközi politikai történészként, és mivel neomarxi beállítottságú ezért ez nemzetközi *gazdaságpolitikai* irányt jelent nála - a globális uralmi átalakulás, és az egész kelet-európai rendszerváltást is ő ebben a globális átalakításban kutatta. Egy kis tanulmánya jelent meg erről, és ennek az a lényege, hogy mi lett a kelet-európai rendszerváltáskor az *európai opcióval*, és ez miért bukott meg?! Ez egy kis húszoldalas cikk volt egy 2001-ben megjelent neogramsciánus kötetben, feltárva a kelet-európai

átalakulások háttérében az ezek irányítását célzó nemzetközi politikai küzdelmeket az USA és a főleg a Németország között. Én, aki eléggé benne voltam ebben '88-89-ben, akkor döböntem rá, hogy ténylegesen mi is történt! Tudniillik mi itthon a globális hatalmi és a többi küzdelmet nem ismertük. Voltak hallomások, meg minden, de valójában szisztematikusan nem tudtam utánanézni ezeknek. Tehát mi csináltuk a rendszerváltást, mint a hályogkovácsok, hogy a végén nem is tudtuk, hogy mit is csináltunk. Pijl pedig leírta, hogy mi is történt a kelet-európai átalakulásokban, és hogy a kezdetben még reális eséllyel rendelkező európai opció hogyan bukott meg, és ezt legyőzve az amerikai opció győzött. Ezt írta le egy húszoldalas tanulmányban, és az egész mellbe vágott!

K.: Te akadtál rá? Vagy valaki felhívta rá a figyelmed?

V.: Azt hiszem, hogy ez 2003-ban volt már, amikor Polányi nyomán már a luhmanni elmélet kiegészítését a korrigált marxi elmélettel is elfogadtam, és a globális hatalmi rendhez kerestem anyagokat - már nem ellenségesen a marxi anyagokkal szemben sem -, és így erre a cikkekre ráakadtam. Egy angol nyelvű kötetben volt ez, és a Szabó Ervin központi könyvtárban találtam rá 2003 körül. Egészen mellbe vágott, és utána már úgy csináltam meg akkor a 2004-ben a trilógiai szociológiai kötetemet, hogy a kettős társadalmi szerkezetből az uralmi szerkezetet jórészt erre alapoztam. Utána ez kinyitotta a szememet, hogy ilyen globális hatalmi szerveződések bukkannak elő egyre inkább. Pijl és társai nemzetközi politikai történészek, gazdaságpolitikai történészek, és ők a politikát nemzetközi és globális szinten kutatják, és ő maga több kötetében sok-sok évig ezt kutatta. Az e-mailében a figyelmemet arra az internetre is feltett kötetére hívta fel, amelyben az elmúlt három-négyszáz évben a nagy gazdasági tőkéscsoportok egymás elleni harcait, az angol, holland, francia, német és a többi nagytőkés csoport küzdelmeit és szövetségkötéseit mutatta be, melyeknek a háborúk és a két világháború is csak a felszínen megjelenő csúcsai. De ugyanígy a napóleoni háborúk is. Tehát azt mutatta be a nemzetközi európai és ezen túlnyúló transzatlanti szinten – ugye Amerika is bejött már a képbe 1800-as évek második felétől –, hogy tulajdonképpen milyen óriási tőkéscsoport harcok voltak egy-egy országon belül is, meg országok között, és tulajdonképpen azok a nagy történések, amiket a felszíni tematizálásban ismerünk – az első világháború, a második világháború, vagy a krími háború az oroszok ellen és a többi –, ezek tulajdonképpen mennyire a mögöttes, nagy összefonódások illetve egymás ellen harcoló nagy tőkéscsoportok harcai is voltak. A fő táborok ebben pedig a pénztőke és a termelő tőke közötti nagy harc az utóbbi évtizedekben, de előtte inkább a kereskedő tőke és a termelő tőke között húzódtott a tábornegoszlás. Tehát Pijl és társai ezeknek a nagy kutatói, és azt lehet mondani, hogy én, aki ennek a szisztematikus anyagát soha nem kutattam, és évtizedek kellenek hozzá - sok-sok évtized, sok-sok emberrel -, ezt tulajdonképpen összefoglalva Kees van der Pijlnél megtaláltam.

Az a lényeg, hogy egyre jobban akkor előttem volt, hogy ez tulajdonképpen a társadalomnak az a szerkezete, ami Bourdieu-től nekem már azért jobban képben volt, és láttam, hogy Luhmann ezeket teljesen kihagyta. Így Pijlék és a neogramsciánusok még jobban a szemem elé hoztak egy óriási, összefonódott empíriát. Néhány hét alatt elolvastam Pijlék anyagait, és utána elkezdtem utánanézni a Szabó Ervin központi könyvtárban és az interneten, és rengeteg anyagot találtam. Több dimenzióban feldolgoztam a globális uralmi rendben összegződő változásokat az utóbbi évtizedekben, és akkor kihasítottam a 2004-ben megjelent a szociológiaelméleti kötetemből az ehhez passzoló részeket, és hozzávéve a Pijlék elemzéséből levont következtetéseimet megjelentettem „A globális uralmi rend” című kis kötetemet 2005-ben. Ugyanis láttam, hogy ez annyira eltér a Parsons, Luhmann, Habermas és a többi elméleti anyagtól, hogy egy sor ember, aki ezekre érzékenyebb lenne, az nem fogja elolvasni, ha ez nagyon be

van ágyazva egy nehezen érthető, absztrakt négyszáz oldalas anyagba. Rögtön félredobják, nem olvassák el. Én tudom, hogy milyen nehéz nyelve van Parsonsnak és Luhmann-nak. Így egyrészt az volt a szándékom a kis kötet elkülönített megjelentetésével, hogy kiemelem belőle a globális uralmi részre vonatkozókat, és a már továbbolvasottakkal összekötöm ezeket. A kis kötettel így még jobban kiszabadítom ezt a gondolati vonalat – döntöttem el –, és ez lett „Globális uralmi rend” a Kairosznál. Ennek vezetője Bede György, aki nekem már a „Média hatalom” című könyvemét is szerkesztette 1995-ben, akkor még a Windsor Kiadónál.

K.: Kicsoda?

V.: Bede György.

K.: Bede György.

V.: Most nyolcvanöt éves a Gyuri bátyánk - ő '30-as születésű -, megkerestem őt 2004 végén, hogy lenne most is egy kötetem, mondja „Hozd el!” Elvittem, és a „Globális uralmi rend” címmel egy ilyen kis kétszáz oldalas kötetet megjelentettem. Mondom, a nagyobb része benne van, beleágyazva a nagy 2004-es szociológiaelméletembe, csak éppen így jobban ki van szabadítva. Na, most ez a kiszabadítás engem is elvitt társadalomelméleti szinten, mert ez a gondolati szál volt számomra is az új impulzus. A kis kötet megjelenése után óriási olvasmányanyag következett számomra. Főleg angol nyelven jelent ez meg, és én tulajdonképpen igazán a tudományos munkát illetően az egyik témaként ebbe mentem bele, és így jött ki aztán 2008-ban egy második kötet „Globális uralmi rend 2.” címmel. Ez volt akkor, de ezek aztán annyira befogtak a tudományos kutatást illetően, hogy...

K.: Ennek a kettős társadalmi szerkezetnek az alaptézise hogyan foglalható össze?

V.: Hát - röviden összefoglalva - a társadalmat úgy is lehet nézni, ahogy Max Weberől kezdve a szociológiaelmélet fő vonala tett, és azt mondták az 1900-as évek elejétől - és a végén legtisztábban Niklas Luhmann -, hogy mi, egyes emberek cselekszünk, akarunk, mozgunk, ellenállunk stb., de tulajdonképpen a nagy intézmények meghatározzák a cselekedeteinket, akaratunkat, ellenállásunkat. A politikai intézmények, a gazdasági intézmények, a jogi intézmények, a média, a vallási intézmények, tehát ezek, amelyek strukturálisan és funkcionálisan szerkezetet adnak a pillanatnyi társadalmi eseményeknek. Például a magyar társadalomban a politikai szerkezet, a jogi szerkezet, a vallási szerkezet stb. adják a magyar társadalmat, és ezekbe a tartós intézményrendszerekbe az egyes emberek milliói beleolvadnak. Mi csináljuk, tesszük a cselekedeteinket, akaratunkat, és ellenállásainkat, de ténylegesen ezeket az intézményeket mozgatják. Ennek a végpontja a luhmanni elmélet, mert ő már a társadalom szerkezetét, ezt a stabil szerkezetet egy intézményes funkcionális rendszerként fogja föl, melyben alrendszerek differenciálódnak, együttműködnek, és egy sor mechanizmus finom összerendeződése a társadalom.

Aztán van a másik szerkezet, amely teljesen kicsúszott ebből a társadalomelméleti vonalból, Weber, Parsons, Luhmann vonalából, és ez pedig a társadalomnak az embercsoport-szerkezete. Tehát az, hogy különböző szempontok szerinti embercsoport-tagoltságok is tartós struktúrákat jelentenek. Például a vallási tagoltságból, a katolikus, református és a többi.

K.: Igen.

V.: Ami gyakorlatilag az utóbbi időben elhomályosult nálunk, de az 1920-as években egy katolikus és egy református összeházasodása a falvakban szinte lehetetlen volt, vagy nagymértékben problémás volt.

K.: Igen, igen.

V.: Na, most ezek egy része megszűnt, vagy legalábbis csökkent a mindent meghatározó erejük, de léteznek. De a tartós vallási tagoltságon túl egy csomó ilyen szerkezeti, strukturális embercsoport-elkülönülés létezik, például zsidó/nem zsidó, a cigány/nem

cigány stb. De ugyanígy a falu – város eltérő szocializációs hatása, és ennek lenyomata az emberek cselekedeteire, értékválasztásaira.

K.: Igen, igen.

V.: A következő a jövedelmi különbségek szerinti tagoltságok. Mert a jövedelem szerinti különbségek pedig az életmódok különbségét hozzák, ez pedig kulturális tagoltságot von maga után. Tehát különböző típusú embercsoport-tagoltságok vannak, és a tagolt csoportok egymással szemben a dominanciára és az alávetésre törekvést hozzák magukkal. A velem egy csoportban levőnek a szimpátia és a szolidaritás jár, a másikkal szemben pedig az idegenség, esetleg egészen a gyűlölködésig elmenően. Tehát tulajdonképpen az embercsoportok küzdelmei a következőképpen az embercsoport-struktúra tematizálásának, amelynek az egyik tiszta megfogalmazása Marxnál található, aki osztályként ragadta ezeket meg. De vannak elitelméletek, amelyek elitek küzdelmeként írják ezt le.

Nos, ez a társadalom másik szerkezete, melyet Luhmann – egy hosszú elméleti vonal beteljesítőjeként – kihagy az elméletéből, és csak a társadalom funkcionális-intézményi szerkezeteként ragadja meg a társadalom működését. Ezt ő tökélyre vitte, és ebben a dimenzióban rengeteg mély meglátása van. Ez ragadott meg benne, és ezeket át tudtam tőle venni, de ellenben egyre jobban láttam, hogy van a másik szerkezet, az embercsoport szerkezet, és ezt kihagyja. Ezt vettem a szemére '90-es búcsúzásunkkor, hogy ez egy hibás fiatalkori elméleti döntéséből ered, csak a hiba újabban kezd látszani az elméleti megoldásaiban. Bourdieu és a neogramscianusok nyomán ezt rövidítve a társadalom uralmi szerkezetének is nevezhetjük, mert az embercsoportok különböző módon dominálnak a másik fölött, azokat háttérben akarják nyomni, a saját csoport meg inkább a szimpátia, szolidaritás és összetartás terén. És ez (is) állandó struktúrát, szerkezetet jelent a különböző társadalmakban, a magyarban, a németben, a franciában és a többiben. Ezek a struktúrák is állandóan léteznek, az ebből fakadó uralmi dimenziót pedig a marxi elmélet tette a középpontba, noha ez éppúgy féloldalas, mint a luhmanni vonal, mert ez pedig csak ezzel azonosítja a társadalmat, és a funkcionális-intézményi struktúrák önálló dimenzió jellegét nem is észleli. Én ezt a két elkülönült elméleti vonalat igyekeztem szintézisre hozni a társadalom kettős szerkezetének elméletével.

K.: Igen, igen.

V.: Ez nekem a neogramscianusokkal való találkozással egyre jobban letisztult, és ezt két kötetben megjelentettem. A globális uralmi rend két kötete lényegében ezt az uralmi szerkezetet vitte tovább, amely a társadalmi elitek harcát, az embercsoport-harcokat elemezte. Ezekből számomra egyre nyilvánvalóbb volt, hogy az utóbbi hatvan-nyolcvan évben a nemzeti társadalmon belüli embercsoport-küzdelmek egyre inkább globális szintű csoportosulások küzdelmeivé alakulnak át, pontosabban az utóbbiak meghatározzák a nemzeti társadalmon belüli harcokat is, és nem tévedünk, ha a globális dominancia átgyűrűzését látjuk az országon belüli politikai küzdelmekben is. Ez nemzetközi szinten korábban államok közti nemzetközi jogként, nemzetközi szerződésekként létezett. De egyre jobban a kapitalizmusnak egy olyan átalakulása ment végbe Nyugaton 1970-től kezdve, amely a korábbi jóléti nemzetállami kapitalizmusok között egyre jobban lebontotta a határokat, és arra kényszerítette a nemzetállamokat a hetvenes évek közepétől, majd még erősebben a nyolcvanas években, hogy feladják önállóságukat, és lényegében egy globális kapitalizmus jött létre. Ennek menetében a korábban az egyes országokba bezárt tökécs csoportok egyre jobban globális szinten szerveződnek meg egymással szemben. Amelyek persze voltak korábban is kevésbé fontos összefonódások formájában, de most már a nemzetállamok és a nemzeti politikáknak a lehetőségei is egyre jobban leolvadnak, és egyre inkább globális szintű szerveződések határozzák meg a meggyengült nemzetállami politikai rendszerek mozgásterét. E globális összefonódások

és szerveződések közül a legerősebb - a neogramsciánusok leírásai, empirikus elemzései alapján - az összefonódott amerikai-angol-holland nagytőkés konglomerátum. Az utóbbi háromszáz évben - írja le a Kees van der Pijl a *The Making of Atlantic Ruling Class* című kötetében - eleinte az a holland tőke volt a domináns, mely az 1600-as években a tengeri hatalma révén, és pénzközponti Antwerpen, Amszterdam révén uralta Európa nyugati részének ipari és kereskedelmi fejlődését. Tehát tengeri hatalom Hollandia plusz pénzügyi hatalom az 1600-as években, ám lassanként feljött mellé Anglia, és az 1600-as évek végére nagy háborúkkal a tengeri hatalmat átveszi tőle a primátust. De úgy veszi át, hogy ez nem a hollandok leverését jelenti, hanem csak azt, hogy az összefonódott pénzügyi és tengeri hatalom terén Hollandiából lassan a kistestvér válik. Kistestvérré Anglia mellett, és Antwerpen szerepét a London City veszi át. A London City és az angol ipari-tengeri hatalom így egy holland-angol kettőssel, de angol dominanciával viszi tovább a nyugati világ feletti dominanciát. És ez az, ami uralja egyre inkább a kontinentális Európát - a napóleoni háborúk és Napóleon legyőzésével végül a sok évszázados francia akadályt is elhárítva. Az 1800-as évek első felében Anglia a nyugati világ vitathatatlan motorja, pénzügyi központként a London City. Ám lassanként az alávetett Amerikai Egyesült Államok egyre jobban kitör a kistestvér-szerepből, az angol-holland pénzügyi központok alárendeltségéből. New York bankár családjai az 1900-as évek elejétől fokozatosan megtörik a City a domináns szerepét felettük. Így az angol-hollandból lassanként egy Amerika-vezetésű amerikai-angol-holland banki konglomerátum alakul ki a nagy amerikai bankár családok vezetésével, akik addig eleinte még a kistestvérek voltak a London City mellett. Így az elemzés végén azt lehet mondani, hogy mára egy összefonódó amerikai-angol-holland-angol bankárkör vette át a globális uralmat annak menetében, hogy 1970-től a kapitalizmus struktúraváltása megindult, és az 1980-as évek végére lezárulva a korábbi nemzetállami-jóléti kapitalizmus helyére a globális-monetáris kapitalizmust hozta létre. Csak megjegyzem, hogy mi ezt itthon még nyomokban sem dolgoztuk fel szellemileg, amikor '89-ben a rendszerváltásra törekedve csatlakozni kívántunk a nyugati kapitalizmushoz.

(...)

V.: A neogramsciánusok írásaiból tehát ezt rekonstruálni lehet, és azt, hogy az elmúlt háromszáz év végére az 1900-as évek közepére az Amerika-vezetésű, amerikai-angol-holland bankár körök uralják a világot, szemben a francia, belga és a német alávetett tőkés csoportokkal. A világháborúkat tulajdonképpen ezeknek mélyben végbemenő küzdelmeknek a felszíni megjelenéseinek lehet mondani. Az amerikai-angol-holland összefonódásban a 1970-es évektől pedig a régebbi jóléti-nemzetállami kapitalizmus válságba jutott, és egyre jobban az újfajta neoliberais politikába csúszott át. Ez Angliában indult a '70-es évek közepén Thatcherékkal, Friedman elméletére támaszkodva, és tőle ezt az összefonódáson belüli erősebb hatalom, Reagan Amerikája átvette, és akkor lényegében az amerikai-angol vezetéssel meg tudták ezt valósítani a válságok nyomán megroggyant egész Nyugat-Európában. Majd az egész világban is a Világbank és a Valutaalap nyomásait és kényszereit fölhasználva. Ezzel lényegében egyre jobban létrejött egy neoliberális globális kapitalizmus, amely kötelezte az államokat a határlebontásokra a pénzügyi tőke és a többi tőke mozgása előtt. Ennek révén a '90-es évek elejétől egyre jobban ez az amerikai-angol-holland bankár-pénzügyi dominancia alakult ki, amely a globalizációval szétterített termelést is szervezi, és ez egyre több területen uralomra kerül.

Nos, ez a globális uralmi rend lényege, és 2003-2005 között főleg ezen dolgoztam. A második kötet pedig ezt még tovább vitte el. Ezt különösen Kees van der Pijl nyomán

írtam, akinek megjelent 2006-ban egy csodás könyve, amit már előtte reklámoztak, és alig vártam már, hogy a kezembe vegyem. Ennek a címe „Global Rivalries” – Globális rivalizálások, és a reklámja nyomán már a megjelenés előtt meg is rendeltettem a szegedi tanszékekkel, majd lefénymásoltattam. Ez egy kb. négyszáz oldalas kötet, aminek megírását Pijl csak 2005-ben fejezte be, így még a 2003-as az iraki háború is benne volt már, és tulajdonképpen 1950-től indul. A korábbi kötete ugyanis az 1600-as évektől indult és 1970-ig vitte a nyugati tőkés csoportok küzdelmeinek a bemutatását 1984-ben megjelenve. Ez pedig már csak az utóbbi ötvenöt évet fogja át a nyugati világ fejlődésében, de így sokkal részletesebben tudja elemezni a történéseket és a mozgatórugókat. Így azt, amikor 1948-tól a két világhatalom kialakul, a szovjet, meg az Amerika vezette nyugati világ, és a könyv tulajdonképpen a belső történéseket az egész nyugati világon belül elemzi: az alávetett, megszállt németek, az olaszok időnkénti lázongását az amerikai dominancia ellen, de különösen a franciák ellenállását de Gaulle hatalomra kerülése után 1958-tól, és a többi. Micsoda harcok voltak ott is belül! És a másik oldalon az orosz, a szovjet birodalom orosz vezetéssel, mely felé a közeledést az USA erős kézzel kontrollálta, de ez ellen milyen kitöréseket próbáltak meg a németek és az olaszok! Tulajdonképpen Pijlnek ez a könyve az elmúlt hatvan évnek a nagy nemzetközi politikai történéseit elemzi, és ebben ismét kitér a kelet-európai rendszerváltásokra, amiről én először olvastam tőle, hogy miképpen is történt a rendszerváltás globális szinten. Ám ebben a könyvben már több kelet-európai levéltári anyaghoz is hozzá tudott jutni, és Szentpéterváron és néhány más nagy levéltárban is anyagot tudott találni ehhez. E mellett ebben a 2006-os könyvében már az elmúlt húsz év is benne volt, hogy például miképpen került sor ’99-ben Szerbia bombázására! És akkor hogyan jöttek a nyugati koalíciós partnerek között ennek kapcsán új törések, különösen az USA-val nyíltan szembekerülő német-francia páros a 2003-os iraki háború folyamán. Tehát azt lehet mondani, hogy az elmúlt hatvan évnek egy alapos, feltáró jellegű globális politikatörténete ez a könyv.

Na most erről írtam egy kb. hetvenoldalas anyagot, mert tudtam, hogy ezt a négyszáz oldal nem fogják lefordítani egy ideig magyarra. Fontosnak gondoltam, hogy amit mi már öregebbek tudunk egy kicsit a régebbi napilapi hírekből, most a könyv leírásai kapcsán tényleges folyamatában is lássák minél többen, hogy miként történtek ezek ténylegesen a mögöttes globális rivalizálások révén. Írtam tehát egy terjedelmes összefoglalót a könyv elemzéseiről, meg is jelent a Jogelméleti Szemlében „Európa amerikai ellenőrzése” címmel. És akkor utána eldöntöttem, kiadok egy második kötetet „Globális uralmi rend 2” címmel, aminek ez volt a legfontosabb része. Valóban jól tett a kötetként kiadása, mert többen csak így olvasták el, így jutottak hozzá. Emlékszem, Andor László írta - akiből uniós biztos lett éppen ezután - „Ultrahang a világhatalomról” címmel, hogy áttörést jelent Kees van der Pijl magyar recepciójában a könyvem. Ő ugye elég balos, de hát Pijl - túl a számomra fontos marxista tudományos kiindulópontjain - valóban marxista is.

K.: Igen.

V.: Andor és társai abszolút balos teoretikusok. Van egy csapatuk, akik az utóbbi időben egyre erősebbek. Ilyen balos teoretikus egyetemi kör ez, és közéjük tartozik Andor László is. Úgyhogy Andornak tetszett ez a könyvem, vagy legalábbis érdekesnek találta. Ezt onnan is tudom, mert akkoriban egyszer összefutottam véletlenül Deutsch Tamással egy presszóban, és kérdezem „Hogyhogy nem Brüsszelben vagy?” Erre mondja: „Épp onnan jövök! De – mondja – hadd mondjam már, épp meghallgattuk az Andor Lászlót, és rólad beszélt.” Ugyanis biztos-jelölti meghallgatása volt, és Deutschék fanyalagva kritizálták az olvasottságát, mondván, hogy ő csupa baloldali szerzőt olvasott csak, és erre mondta, hogy »dehogyan! A Pokol Béla „globális uralmi rend” című könyvét épp most fejeztem

be.”« Szóval Deutsch egy kicsit neheztelően mondta, hogy milyen baloldali ember dicsért engem, de én mondom: „Akkor már rossz ember nem lehet, ha engem olvas!” Na mindegy, de ebből gondolom, hogy tényleg olvasta Andor ezt, így a baloldal felé is lett hatása.

Aztán utána írt rólam egy kemény balos, de olvasott alak, Sebők Miklósnak hívják. Ő máskülönben a szemináriumomra járt, a PhD-szemináriumomra az ELTE-n 2008 körül, ahol én ezt a könyvet egy példányban lemásoltattam, és mindig odaadtam a diákoknak, a PhD-seknek, akik ugye tudósjelöltek, továbbmásolásra, és azokat mindig megbeszéltük a szemináriumon. Nekik el kellett olvasni ezt, kb. hetven-nyolcvan oldalnyi anyagot egy-egy alkalomra. Ott volt ez a Sebők Miklós, aki később az egyik legkeményebb baloldali teoretikus lett. Például épp most láttam egy hónapja talán, hogy valamilyen nagy baloldali összejövetelen, ahol Heller Ágnes és a TGM mellett ez a Sebők volt a harmadik vezérszónok. Úgyhogy ő időközben egy nagy teoretikus lett. Nos, írt egy cikket rólam, azt hiszem, „A beágyazottság hiánya Pokol Béla Kees van der Pijl feldolgozásában” címmel. A problémája az volt a cikkemmel, hogy az jó, hogy én azt feldolgozom, mivel Pijl egy nagy baloldali teoretikus, de mivel én nem vagyok beágyazva a baloldali eszmevilágba, sőt kifejezetten ellenséges vagyok velük szembe, ezért ez lehetetlenné teszi, hogy igazán feltárjam a mű lényegét.

K.: Igen.

V.: És ezért külön cikket ír rólam. Na de az a lényeg, hogy az Andor László meg nagy elismeréssel írta, hogy áttörés következett be a cikkemmel. Ezt a nagy baloldali gondolkodót én hoztam be Magyarországra.

K.: Akkor végül is az az értékelés, hogy a Pokol Béla neomarxista fordulata, ez...

V.: Hát azt azért Andor sem mondta, de nem csinált ügyet abból, hogy én a politikai arénában jobboldaliként vagyok regisztrálva.

K.: Ezt a gondolatsort nem vitte tovább.

V.: De én csak teoretikusan használom fel Pijlét, nem veszem át az ideológiai nézeteiket. Nem tudjuk megérteni a társadalmi működést, hogyha a társadalomnak erre a szeletére azt mondjuk, hogy nem létezik!

K.: Világos!

V.: És ezt pedig a legjobban a neogramsciánusok tárták fel empirikusan. Például ez a négyszáz oldalas munka, ez a Global Rivalries - hát ezen sokat kellett dolgoznia Pijlnek. Sok tízezer, százezer oldalt kellett elolvasnia, aztán négyszáz oldalban lerakni az egészet. Ez nekem két hetembe került, amíg elolvastam, nekem nincs időm elolvasni a sok-sok tízezer oldalt! Fontos, hogy egy megbízható ember, aki tudom, hogy tényleg szisztematikusan átnézi a könyveket, és bemegy a levéltárakba az események ellenőrzésére, ahová én nem tudok utánaézni! Én mindig igyekszem a legjobbakat megfogni, és nem érdekel, hogy baloldali vagy jobboldali! Máskülönben Pijlnek tényleg marxista hite van, mint általában a legtöbb neogramsciánusnak. Tudniillik egy dolog, hogy valaki a marxi elméleti alapot is vallja, és más dolog, hogy mennyire a marxista ideológiai következmény mozgatja a politikai álláspontját. Tehát ő marxista is egyben, de a műveit használva az ember azért megmaradhat semleges tudósként, és csak Marxnak néhány kiindulópontját veszi át.

Nos, én csak a marxi elméleti alapokat veszem át, integrálva ezt a másik szerkezetbe. Volt nálam néhány napja például egy PhD-hallgatóm az ELTE-n, a Megadja Gábor, aki nagyon tehetséges, de kifejezetten konzervatív. Ő ezt a Molnár Attilától vette át, aki szintén kifejezetten konzervatív, és Gábor szociológiát tanult nála, a szociológiát végezte el, és úgy jött a politológiai PhD-re, ahol hozzám is járt. És akkor az a lényeg, hogy mondtam neki, hogy teljesen olyan, mint a Molnár Attila, aki egy konzervatív politikai filozófiában nevelődött, noha szociológiát végzett ő is. Szóval, aki eleve már

konzervatívként fogja föl magát, és az a beállítódása hogy „Hát ezeket a mocskos kommunistákat én nem olvasom el!”. Ám akkor a világ működésének egy sor aspektusát levágja a megismerés elől. Mondom: „ugyanúgy, ahogy a Max Weber száz évvel ezelőtt mondta, »az értékmentes társadalomtudomány« után törekedni kell!”. Na most ez egy problémát jelent ma is, és én is azon gondolkodom, hogyan lehetséges ez?! Ugyanis amit én a társadalomról mondok, ha értékeim vannak, akkor ez a mondandó elfogultsággal terhelt. És Max Weber is ezen szenvedett, tudniillik az értékmentes társadalomtudomány lehetőségén. Mondom a Gábornak: „Én tulajdonképpen száz év után ugyanezt teszem, de én úgy oldom meg, hogy két lépésben fogok neki. Az a baj a Molnár Attiláékkal, hogy ők előre konzervatívak. Na most ezért az ilyen „mocskos kommunistákat” nem fogja elolvasni. Ám ha abból indulok ki, hogy én tulajdonképpen elsősorban tudós vagyok, akkor mindent elolvasok, ahol úgy látom, hogy jó meglátások és információk vannak. Az utána aztán egy másik oldal, hogy én a bárkitől nyert információt hogyan dolgozom fel. Van egy tudásanyagom, és megnézem, hogy itt és most Magyarországon, vagy egész Európában milyen politikai értékszemlélet a helyes, melyik az, ami segít? *Mert nem vitás, hogy vannak politikai értékeim és értékválasztásaim, és nincsenek mozdulatlan politikai értékeim. Tehát amennyiben például látom az utóbbi tizenöt-húsz évben a társadalom osztályharcait, elitküzdelmeit, akkor ez a tudásanyagom meghatározza, hogy a politikai harcokban én melyik oldalon fogok állni. Például a tudásanyagom nyomán úgy gondolom, hogy egy fölolvadó nemzeti társadalom óriási problémákat fog okozni Európában. És még majd hadd mondjam ennek kapcsán a demográfiai problémát, aminek komolyságára csak az utóbbi hat-hét évben figyeltem fel.*

K.: Igen, arról majd külön is rá akarok kérdezni.

V.: Tehát az a lényeg, hogy nekem a tudás mindig azt jelenti, hogy teljesen elfogulatlanul igyekszem szétválasztani benne a feldolgozás folyamán a hasznos információt és a politikai értékeimmel esetleg szembenálló politikai álláspontokat, és ez utóbbi nem akadályoz meg abban, hogy felhasználjam a jó információkat. Úgy, ahogy az Andor László is. Azt, hogy én jobboldalinak vagyok kategorizálva ő tudja, és hogy én tulajdonképpen az ő politikai táborában nem vagyok elfogadható. Igaz, hogy akkor a G. Fodor a jobboldalon meg úgy tekint rám, hogy volt egy marxista fordulatom. A Sebők Miklós pedig „A beágyazottság hiánya okán...” nem vesz komolyan nem baloldali szerzőt. Én mindkét utóbbit önsorsrontónak vélem, félreértik a társadalmi valóságot, akik így közelednek a társadalomtudományhoz.

K.: Az Andor tulajdonképpen abba a vonulatba tartozik, ahova a Szigeti Péter is. Nem? Körülbelül.

V.: Igen, de ő nem doktriner. A Szigeti Péternél föl se merülhet, hogy valamit ma már átvegyem tőlem. Tehát látod, ebben van a különbség, a doktrinerség! Úgy, ahogy a G. Fodornak nyilván föl sem merül, hogy valamit átvenne egy marxista gondolkodótól, és engem épp a marxista fordulattal jellemez. De ugyanez Szigeti a másik oldalon. Na most ehhez képest Andor László úgy gondolom nem ilyen - személyesen nem ismerjük egymást, nem is találkoztunk soha, feltehetően nem is fogunk. Szigeti Péter teljes mértékben bigott, hogy úgy mondjam, és ő már ugye ilyen, hát ugye az ő apja, az a Lukácsot is balról támadta.

K.: Hát igen, az egész családi háttere is.

V.: Valamikor én egész jól megvoltam vele, mert ő egyel alattam járt a Jogi Karra, tudod, és valahogy úgy alakult, hogy mikor én nagy lukácsista voltam, akkoriban egy rövid ideig, akkor összejöttünk egy-két elméleti megbeszélésre.

K.: Bár én nem tudom, hogy ő volt-e lukácsista.

V.: Abban az időben mindenki lukácsista volt! De ő inkább keményebb marxista volt, mivel az ő apja pont Lukácsal összerúgta a patkót, és ezért lett kegyvesztett az Aczéléknál.

K.: Igen.

V.: Lehet, hogy ő akkor is még balosabban állt, mint maga Lukács, de nem vitás, hogy akkor mi egész jól megvoltunk egymással. Megkeresett, eggyel alattam járt, és konzultáltunk. És ha utána barátok nem is lettünk, de többször együtt is söröztünk úgy '77-78 körül. De aztán amikor bekerültünk oktatónak egyetemre - ő is ott maradt, ő a „Tudszoc” Tanszéken maradt, én meg aztán az Államjogra kerültem vissza -, akkor lényegében már nem volt közelebbi baráti viszony közöttünk. Bár együtt fociztunk, nagyon jó focista a Péter, a „Szicsó”. Én egyre jobban Luhmann nyomán haladtam, és akkor is volt már egy vitánk. Ő nagyon figyelte akkoriban az anyagaimat, de tulajdonképpen úgy tekintett, mint egy burzsoá elhajlót. De eleinte nem volt baj nála, hogy ez egy antimarxista elmélet. Ekkor a társadalom modernizációját dolgoztam fel Luhmann nyomán, a funkcionális alrendszerű differenciálódást a modernizáció menetében, és ez érdekelte őt is, de inkább csak mellékágként, amit bedolgozhat a marxista elméletbe. De amikor beszálltam a politikába '95-től, akkor még inkább úgy tekintett engem, mint jobboldalit. Tehát ami megvan az Andorban, aki nyitottabb, és számára mindegy volt, hogy ő engem jobboldalinak regisztrált, de azért elolvasta a munkámat, és áttörésnek minősítette a baloldal számára is. A Tamás Gazsi írta ennek kapcsán 2003 körül, hogy „a Pokol Béla a kommunista Polányi Károlyt elemzi, és úgy látszik, hogy ott a jobboldalon nincs olyan fegyelmezés, mint nálunk a baloldalon!” És úgy értékelte, hogy ez jó dolog. „Hát nálunk merne valaki elolvasni a másik oldalról valakit!” - kesergett.

Na most, az a lényeg, hogy egy Szigetinél az föl sem merül hogy nem baloldali társadalomelméleti szerzőt is olvasson. És az a Sebők, aki azért sokkal mélyebb gondolkodónak tűnik, mint a Szigeti, de teljesen nyilvánvaló, hogy azért, ha a jobboldal felől jött valaki politikailag, akkor ő azt mondja a tudományos munkájára is, hogy „A beágyazottság hiánya...” Én persze leírtam a tanulmányomban, hogy azért a Kees van der Pijl egyes elemzéseit vigyázva kell kezelni, mert például a Szovjetuniót oly mértékben dicsőíti néha a 2006-os könyvében, hogy azért a tanulmányom bevezető soraiban figyelmeztetek erre a hibájára. Én, aki belülről végigéltem ezt, én tudom, hogy óvatosan kell a szovjet birodalom valóságát kezelni. Ugyanis ezeknél a baloldali nyugati marxistáknál azért tudni kell – még, ha jó tudósok is –, hogy kissé elfogultak. Szóval én, aki belül éltem, bár hál' Istennek a Kádár-rendszer nem volt olyan rossz már, mint az echte szovjet rendszerek voltak, köztük a mi Rákosi rendszerünk.

K.: Igen.

V.: Ezért én sokkal szkeptikusabb vagyok, mint Pijl. Na most ez a „beágyazottság hiánya” annak, aki teljes mértékben elfogadja ezeket a szovjet rendszert dicsőítő sorokat. És ezért teljesen nyilvánvaló, hogy ők az egész szovjet rendszerről sokkal pozitívabban gondolkodnak. A Szigetinél ez evidens, hogy gyakorlatilag sokkal elnézőbben néz vissza az elmúlt hetven évre és a szovjet rendszerre, mint én.

K.: Igen. Na most ezt a témát lezárva, ha ezt a korszakot nézzük - tehát a 2000-2010-es korszakot -, akkor volt neked egy kalandozásod tulajdonképpen a társadalmi reputáció irányába is. Tehát amikor arról írtál, hogy Magyarországon az akadémiai rendszer és az akadémiai állomány hogyan épül ki, és hogy itt milyen következetlenségek vannak.

V.: Igen.

K.: És írtál lobbiharcokról, írtál klikkekről.

V.: Igen, igen.

K.: És arról, hogy a mérhető kritériumoknak mennyire nincs tekintélye.

V.: Igen.

K.: És ebben az időszakban talán még az is felmerült, hogy hát kellene, hogy esélyed legyen arra, hogy az Akadémiára bekerülj. Végül is most hol tartasz az idézettségi mutatóidat tekintve? Emlékszem, akkor valami 1100-1200 volt.

V.: Igen, igen. Hadd mondjam, hogy maga ez a gondolkör nekem úgy jött elő, hogy '85-86-ban rábukkantam a tudományszociológiára, míg korábban a szociológiaelmélet mellett az ágazati szociológiák közül csak a jogszociológia és politikai szociológia érdekelt. Szociológiaelméletben ugyanis az alapom az volt, hogy különböző alrendszerek vannak, a tudomány, a politika, a jog, a vallás, a művészet stb., és minden alrendszernek egy belső logikája van. A luhmanni elméleti rendszerrel nekem ott kezdett gondom lenni, hogy a tudomány a leginkább bezáródott alrendszer, ugyanis itt nincsenek laikus szerepek, hanem csak a tudósok egymás közötti kommunikációja zajlik. Ezért az egész alrendszer-problematikának az a módja, ahogy Luhmann megoldotta az hibásnak tűnt. Ezért beleugrottam ebbe a kutatásba, és elkezdtem egyetemtörténeti és tudományszociológiai műveket elemezni. Hogy működik a gyakorlatban a tudomány logikájának a biztosítása - ez érdekelt. Akkor főleg az USA-ban volt egy nagyon jó tudományszociológiai iskola, melynek fő tézise és lényege, hogy a tudománynak van egy belső értékelési rendszere, és ez óvja, és biztosítja a tudomány logikájának az érvényre jutását. És ez a reputáció, illetve az ebből folyamatosan létrejövő és változó reputáció-rangsorok. A tudományos reputáció - ugyanúgy, mint a termelésben létrehozott termékek az árucseré révén - kap egy értéket, a tudományos piac leméri objektív módon a versengés révén. A tudományokban a versengő tudósoknak originális állításokat kell letenni, ezeket a tudósok egymás közötti vitáiban lemérik – igazolják vagy megcáfolják – és ennek nyomán a tudományon belüli versengő „tudományos piac” létrehozza a reputáció egy fokát. A tudósok nem árut tesznek le, hanem originális állítást, amelyet a tudósközösség megvitát, és egy reputációt szerez ezzel a tudós. Valakiről például egy csillagot neveznek el, ha ezt kutatta, van ahol a felfedezett törvényszerűség viseli a nevét, és van, aki nulla marad, ugye. *Ezeket az elemzéseket végigolvastam, és láttam, hogy tulajdonképpen a tudománynak is van egy „pénze”, mint ahogy a gazdasági piac a pénz körüli piacot jelenti. A tudományon belül a reputáció a „pénz”, és a reputáció hierarchiáját itt is feszes értékelési mechanizmusok biztosítják. Akkor feszes ez, ha egy-egy tudományos állítás tudósközösség általi elfogadásán nyugszik a reputációs rangsor, és nem csak ügyes belső lobbizás hozza létre azt, hogy kinek mekkora a reputációja. Vagyis hogy milyen nagyságú „tudományos pénz” van a tudósoknak, azt az ő reputációs foka mutatja mindíg.*

K.: Igen.

V.: *Ez a tudós reputációs fok pedig az idézettségi mutatóban jelenik meg. Amikor a tudós közösség egyes tagjai megidézik egy munkámat, akkor a tudósközösség egy „pénzt ad” nekem. Nem azért, mert egyetértenek, sőt lehet, hogy nagyon is kritikusak. Ám csak azt idézik meg, ami releváns. Csak a tudósközösségben rezonáló dolgot, csak relevánst idéznek, és ez dönti el, hogy lényeges dolgot érintettél-e. Az hogy ez igaz, vagy hamis, az egy külön dolog. Egy jó működő, versengő tudományban banalításokat nem idéznek. Az idézettségi mutatók fontosságának ellenzői néha mondják, hogy „Mert olyan nagy hülyeségeket mond, azért is megidézik!” Ez egyszerűen nem igaz. A piaci kofáknak van idejük egymás hülyeségeit megvitatni, de nem a versengő tudósoknak.*

K.: Igen.

V.: Egyszerűen van ugye a tudósközösségen belül a reputáció, amelynek a megjelenési módja az idézettségi mutató. Na most, ennek a tudományszociológiai elemzéseit végignéztem, és nagyon fontos, hogy ne legyen semmi más, ami meghatározza a tudós értékét az idézettségi mutatóján kívül. *Mert ugye lehet például, hogy egy-egy helyen van tudományos akadémia, ennek van elnöke és más főemberei, de vannak a tanszékvezetők,*

intézetigazgatók, vagy a doktori iskolák vezetői, akiknek hatalma van. De ne ők adják az értékelést, hanem a teljes tudósközösségek az idézettségi mutatókon keresztül.

Ennek ellentéte az, amit a francia tudománytörténészek úgy hívnak, hogy „patrónusrendszer”. Ugyanis a Párizsban centralizált francia tudományos rendszernek az a lényege, hogy ott nincs, vagy alig van versengés. Mert aki nem párizsi, és nem a doktori iskola vezetője, vagy e vezetőknek a jó famulusa, annak esélye sincs! De ezzel szemben Amerikában, ahol több száz egyetem van szétszórva, vagy Németországban, ahol kb. nyolcvan egyetem volt sok-sok városban szétszóródva már több száz éve, itt hiába trónol egy-egy tanszék élén valaki, és csak famulusokkal veszi körbe magát, mert akkor gyengék maradnak, és a másik hetvenkilenc egyetemen a versengés minőséget hoz, és a patrónust és a famulusait a tudományág egyszerűen leírja mint salakot. Legyőzik! Nulla! Nem idézik meg! Na és az USA-ban meg négyszáz egyetem, ötszáz egyetem, főiskola van már az utóbbi hetven évben, és ott ez még jobban működik.

Vagyis ennek hatására minél decentralizáltabb a tudomány szerkezete, annál inkább leépülnek a belső hatalmi erők - a tudomány bárói, és az akadémiai bárók -, és a tényleges tudományos teljesítmény adja a reputációt. Ezzel szemben meg Franciaországban pedig a centralizált Párizs patrónusrendszere visszavetette az 1800-as évektől a francia tudományos élet teljesítményeit. És ezt a nagy tudománytörténeti, egyetemtörténeti, meg főleg a tudományszociológiai művek csodásan bemutatják. Amikor ezt végigolvastam, csak azt tudtam mondani, - hisz már majd tíz éve akkor benne voltam a tudományban -, hogy hát *Magyarországon is ez a patrónusrendszer van. A Budapest-központúság természetes centralizáltságot ad. Aki nem kerül be az tudomány bárói mellé az eltűnik, és csak nagyon óvatosan lehet – ha egyáltalán lehet - tudományosan kritizálni a szűk és centralizált tudományszakok néhány főtudósát.* Így kezdtem én '86-87-ben a tudományértékelési mechanizmusokkal foglalkozni. Az amerikai tudományszociológusok empirikus felméréseire alapozva Luhmannak is volt erre egy '67-es munkája „A tudomány önvezérlése” címmel, ami lényegében leírta ezt a reputációs mechanizmust.

Ezek alapján írtam négy-öt cikket, majd összefűztem egy kis kötetet is „Az egyetemi-tudományos szféra” címmel 1988-ban, és a Felsőoktatási Kutatóintézet adta ki. Ilyen kutatások után természetes, hogy a hazai tudományos értékelés és a karriermechanizmusok fő ellenfele lettem. *Ugyanis itthon az Akadémia maga is tulajdonképpen a kooptáláson nyugszik, és a kooptálást pedig belső klikkek és lobbik alakítják. Aki jól viselkedik, az kapja meg a bejutást az akadémikusok közé, mert közülük kell ajánlást szerezni, és ők szavaznak a beengedésről is. Ennek anomáliáit többször megtapasztaltam.* Hadd mondjam neked, egyszer ott ülök '94 körül az Andorka Rudinál – a Kolosi Tamás is ott volt –, valamiért összejöttünk nála öten-hatan, én akkor még inkább a szociológiában voltam benne és ebben a grémiumban is, Mondja nekünk Rudi, hogy „hívott tegnap a Ferge Zsuzsa, hogy ezt kell majd jelölni, csatlakozzam hozzá”. Majd mondja: „A Huszár Tibor is föl hívott, és akkor rám pirított, hogy »na, akkor légy szíves, támogasd majd a jelöltemet!« És én összevágtam a bokám, mondom: Igenis, Tiborkám!” Mondta az Andorka Rudi önironikusán. És az a lényeg, hogy hát így ment, és megy ez. Akinek jó lobbijereje van, tehát összefog az osztályon belül egy Ferge, egy Huszár Tibor, és az Andorka pedig bohóckodva egy kicsit, hogy összevágta a bokáját, és melléjük áll. Tehát ez így megy. És annak van esélye, aki abba beletartozik, és lobbizik. Az lesz akadémikus. De hát ez csak egy példa volt, de aztán többször tudományszociológiai anyagokban is végignéztem ezt. Tehát gyakorlatilag ez egy belső lobbis rendszer, aminek nem sok köze van a tényleges teljesítményhez.

K.: De hát bizonyos fokig ez történt - legalábbis én úgy érzékeltem - a Sárközi esetében is.

V.: Hát valóban, igen, igen.

K.: Akik az akadémiai tudósok azok főleg az ELTE polgári jogászai...

V.: Kiutálták.

K.: Tulajdonképpen kiutálták !

V.: Sárköziről jut eszembe, hadd meséljem el! Egyszer együtt söröztünk Hamburgban '81-ben. Akkor három hónapig voltam kint Németországban, és ebből egy hónapot Hamburgban, két hónapot Frankfurtban. Ja, nem fordítva, először kettőt Frankfurtban, és utána mentem át a harmadik hónapban Hamburgba. Na, és összefutottam vele, mert éppen ott volt a Max Planck Institute összehasonlító jogi részlegén, egy tanulmányúton. Magyarországon előtte csak egyszer-kétszer találkoztam vele személyesen, de azért amikor megtudtam, hogy ott van, fölhívtam, és utána beültünk egy sörözőbe. Jó alaposra sikerült, mert emlékszem este hét körül találkoztunk, és majdnem tizenegyig söröztünk. Ugye idegenben, ha két magyar összefut, így alaposan elengedték magunkat. És ő mesélte nekem akkor, hogy hát „Tudod...” - a Schmidt Péterről volt szó – „Úgy mint a Schmidt Péter esete! Ő beállt a Lakos alá, és a Lakos egy nagyhatalmú ember. Ezt kell tenni! Hát én meg beálltam Eörsi alá!” És erre mondja: „Nézz oda! Most jövőre jelölnek engem akadémikusnak...” Szegény Eörsi Gyula, a Tamás ekkor még nem tudta, hogy három-négy év múlva Eörsinek komoly egészségügyi problémái lesznek. „Először nem engem választanak be, mert így szokás – mondja –, de utána akadémikus leszek!” Így mondta nekem, és szerintem, ha Eörsi nem dől ki, így is lett volna.

K.: Mekkora tévedett! Igen.

V.: Igen, igen. De hát ahhoz kellett, hogy az Eörsi megbetegedett, kiesett, és akkor anyi.

K.: Igen.

V.: De az a lényeg, hogy mondta ott: „Ugye, hogy nem lehet Magyarországon ezt másképp?!” Mondta a Tamás nekem a kellemes sörözés mellett! Szóval érdekes volt ez a beszélgetés számomra, mert '81-ben már négy-öt éve én is benn voltam a tudományban, az egyetemen is tanítottam, és érdekes volt, hogy egy ember, aki tíz évvel hamarabb kezdte - Tamás '40-es, én meg '50-es vagyok -, miképpen látja a hazai tudományos világot. Így utána meg is figyeltem a szegény vergődését az akadémikusi tagság után, de az már elment neki. De ha nincs az az egészségi malőr, akkor akadémikus lett volna, tudod, az Eörsi kihajtotta volna!

K.: Igen.

V.: Úgy, ahogy az előbb mondtam, ahogy a Huszár a szociológiában szervezte az akadémikusi jelölést, úgy az Eörsi ő is nyilván megszervezte volna, és akkor a Tamás már '84-ben akadémikus. Ahogy mondta is „Tudod, most jelölnek, meg forog a nevem, és utána jövök, és két év múlva benn leszek!” De Tamás azóta se lett benn, merthogy eleve sokkal nyíltabb volt, sokkal jobban pezseg, jár az esze, de az is tény, hogy egy csomó mindennel foglalkozik, és az a zárt akadémikusi kör féltékenyen figyelte őt! Ezek sokszor nagyon alapos emberek, mint a Harmathy Attila, de ahogy ő sem, nem kedvelik az élénk eszű gondolkodókat. Na, úgyhogy a Tamásból soha nem lett akadémikus.

Na most, visszatérve rám, én aztán tényleg olyan vagyok ugye, hogy hát én mindennel foglalkozok. A szociológia, politológia, jogelmélet, jogtörténet, a jogtudomány különböző ágai, és teljesen nyilvánvaló, hogy beszállva a politikába '95-ben, és utána főleg az alkotmánybírói kritikáim, szóval mindez nem tett jót az akadémikusok között a kedveltségemnek. Hadd mondjam, hogy az idézettségem most 2100 körül jár, benne több száz külföldi idézettség. Erre eddig egyáltalán nem is figyeltek a társadalomtudományokban Magyarországon, csak a műszaki- és a természettudományokban. Most azonban az egyetemek hierarchiájában kezd fontossá válni a tudományos teljesítmény is - egy kicsit az Unió ösztökélésére is - és egyre fontosabb, hogy az ELTE ne csak az oktatásban, hanem a tudományos kapacitás szintjén is élen legyen. Így, noha eddig soha nem volt itt a tudományos tevékenység mérése, most

az ELTE-n is elkezdődött ez egy fél éve. Épp a napokban jelent meg az egy-két hónapja megindult mérések eredménye, hogy a különböző szisztémában kik vannak az élen. Én tudtam, hogy ebben a dimenzióban jól állok, de engem is meglepett, hogy az egyik legjobb én lettem. A természettudományt különválasztották, és csak az összes társadalomtudományi jellegű kart – a pedagógiát, az alkalmazott társadalomtudományokat, a Bölcsészkart, a Jogi Kart és a többi – fogták össze. És abban az egyik dimenzióban én vagyok az első az összes társadalomtudományos kart illetően. Most a múlt héten tették fel az internetre az eredményeket.

K.: Na! Megnézem!

V.: Készítettek ennek alkalmából egy kis interjút is velem!

K.: Igen?

V.: Megmérték a szakmonográfiák összességét egy-egy ELTE professzornál, és én jelentettem meg a legtöbbet, utánam jön a Csepeli Gyuri eggyel kevesebbel. És a másik az idézettségi mutató. Ott pedig úgy néz ki az idézettségi rangsor, hogy egy művészettörténész van csak előttem egy kicsivel, és én vagyok a második. A Hamza Gabi, aki hát óriási buzgó tudós tényleg, ő a monográfiák terén a hatodik, az idézettségben pedig a tizedik.

K.: Pedig ő már egy ideje akadémikus.

V.: Persze, ő akadémikus is.

K.: Igen.

V.: A mostani hivatalos rangsor szerint nekem egyedül akkora idézettségi mutatóm van, mint körülbelül öt jogász akadémikusnak együtt.

K.: Hogyan lehet, hogy téged azt hiszem, hivatalosan nem jelöltek?

V.: Na várjál! Hadd mondjam, egyszer úgy alakult, hogy...

K.: Jó!

V.: A Király Tibort ismertem már a Jogi Karon persze, de mivel a Károlin is tanított, és valahogy ott összefutottam vele többször is, és akkor utána az ő lobijára aztán be is választottak 2005 körül az MTA Jogtudományok Bizottságába. Korábban voltam én a Szociológiai Bizottságban, a Politológiai Bizottságban, és akkor most a Jogtudományi Bizottságba is beválasztottak. Szóval akkor összefutottam vele, és mondja, hogy „te, Béla! Tavaly fölvettem a nevedet – ezt 2006 körül mondta –, az akadémikus-jelölésnél.” Tudod mindig a jogász akadémikusok is megvitatják, hogy ki legyen a jelölt. „Fölvettem - mondja -, de nem támogattak. – Mondom – a politikai pályára lépésem miatt? – Á, nem is a politikai kirándulásod, hanem az Alkotmánybíróság-kritikáid miatt!” Azt mondja, hogy „tulajdonképpen ott a Sólyom, Harmathy, a Szabó András és még vagy egy-két volt alkotmánybíró. Az alkotmánybíróági kritikáid miatt teljesen zártak!”

K.: Igen.

V.: Így ezek rögtön elvetették a nevedet.

K.: A Vékás is?

V.: Nem, nem, várjál! A Vékás nemcsak, hogy támogatott, hanem hogy aktívan is segítsen ebben meg is hívatott egyszer az osztályülésre. Ugyanis minden évben van egy külsős előadó az osztályülésen, egy potenciális akadémikus-jelölt előadása, amikor a plenáris ülés van. Így ő engem javasolt a 9. osztálynak, talán hogy egy kicsit azért helyzetbe hozzon! Na, az is megtalált! Ott is az alkotmánybíróági kritikámat mondtam el, mert ez 2010-ben volt, és éppen folyt az alkotmányozási vita. Jéghidegen ültek ott az akadémikusok. Tudod a 9. osztályban a közgazdászok dominálnak, van politológus, épp a Bayer Jóska, akivel nekem nagyon kemény vitáim voltak. Ő a legkeményebb balos, ahogy a Szigeti Péter is, tudod. Hát azt úgy lehet mondani, hogy a közgazdászok ott hideg szemmel néztek, mert ők eléggé bal felé orientálódó társaság, és ők engem csak úgy ismertek, mint politológust, meg mint politikai szereplőt.

K.: Igen. Szereplőt.

V.: Na most, senki nem jött a jogászok közül, még a Vékás sem. Nem szoktak eljárni, és ezt megértem, én sem szoktam ilyenekre eljárni. Tartottam ott azt az előadást, de hát semmi esélyem nem volt! Pedig nagyon kevés a nagydoktor, hadd mondjam neked. Gyakorlatilag az a probléma, hogy nem tudnak lassanként akademikust választani a jogászok közül, mert nincs jogász nagydoktor. És akkor a kevés nagydoktor között ott vagyok én a legnagyobb idézettséggel. De hát nem ez dönt.

(...)

K.: Igen. Szóval hogy mi lehet annak az oka, hogy azt az intellektuális kalandozást, ami nyilván azért örömet is, meg kihívást is jelent egy kutató számára, hogy ennek ellenére Magyarországon ez a fajta mentalitás, ez nagyon-nagyon ritka! Ez a nyelvtudás hiánya? Vagy mi lehet ennek az oka?

V.: Nem, nem! Azt hiszem, hogy ez nemcsak magyar sajátosság, hanem a modern tudomány az utóbbi száz évben fokozottan abba az irányba megy, hogy egyre specializáltabb maga a kutatás, és az intézmények is úgy épülnek föl, hogy a tanszékek, meg az intézetek egyre jobban szeparáltak. Ha az ember bekerül, akkor már eleve egy szűkebb területre kerül be. És mivel a kutatás specializálódik a természettudomány, vagy mi, a társadalomtudományok is egyre specializáltabbak. Teszem azt, hogy a jogszociológiára bekerülsz, a Jogszociológiai Tanszékre, akkor azon belül már csak a bírói szociológiára szakosodsz, mint a Fleck Zoli is.

Na, tehát ez a főszabály, és utána nem is engedik, hogy váltogasd szabadon a szűk kis területedet. És amikor te pályázati pénzt kérsz, akkor csak egész szűk területre kérhetsz. Tehát egy-egy egyetemi kar is már ilyen tudásra specializálódott szervezet, a tanszékei is e szerint továbbspecializálódtak, utána még a kutatás ezen belül is föl van osztva, és ha téged odavettek, és utána nincs lehetőség intézményesen, hogy kitorjél onnan. Tudniillik az annyira befog, hogy egyszerűen deviancia, ha te mást kutatsz! Deviancia! Nem is díjazzák, és akkor nem tudod azt kutatni. Nem is engedik, és ha nagyon szabadon erre mégis vállalkozol, akkor ki fognak dobni, vagy valami.

Na most ez az, és ez mindenhol így van a világon! De inkább az a lényeg, hogy miként lehetséges, hogy a szabad kutatás mégis fönmarad, és hogy néhányan mégis ezt teszik? Na most, hadd mondjam, hogy ez az én esetemben egy véletlen dologból is adódott. Tudniillik az, hogy én az Alkotmányjogi Tanszéken '80-tól '84-ig megírtam olyan anyagokat is, amivel nem volt gond, mert az összehasonlító alkotmány, meg a törvény-előkészítés anyagom kétszer százhusz oldal volt, és nem írt az egész tanszék annyit, mint én. De utána elkezdtem '82-ben Luhmannt és a többit olvasni, és írni rólok, kinn is voltam '81-ben ugye, és akkor Habermasról írtam, és egyre nagyobb tömegű anyagom volt, ami a Szociológiai Szemlében, itt-ott, amott jelent meg. Akkor egy idő után ez kissé disszonáns lett. Hagytak, mert annyira nem volt kutatás, és egyáltalán Magyarországon annyira nem volt alkotmányjogi kutatás, hogy nem bánták, hogy a tanítás közben én írogatok szociológiai jellegű dolgokat is. Inkább bennem okozott ez feszültséget. Tudod? Na most, ellenben eltűrték. Mert ugye, ha komolyabb alkotmányjogi kutatások lettek volna a tanszéken, a választási rendszert összehasonlítják stb. „Hohó! Miért nem haladsz vele? Miért csinálsz te mást?” Tehát arra kényszerítenek, hogy a specializálódásnak ebbe a csatornájába belemenjél. Na most, énnekem az alkotmányjogból is voltak nagyobb anyagaim, de tanszéken amúgy is csak oktatás folyt, azt meg leoktattam, nem volt bajom vele. Ellenben egy idő után csak disszonáns lett volna, hogy az én legtöbb publikációm szociológiaelméleti.

Ezért utána nekem nagyon fontos volt, hogy '84-ben átkerültem a politológiára. Azért mondom, nekem olyan véletlen szerencsém volt, hogy '84-ben átkerültem a Bihari által létrehozott politológiai csoportba, ahol semmiféle oktatást nem csináltunk, hanem tudod, a Bihari Misi pénzt hozott oda, ő létrehozta ezt a részleget, és alig kellett tanítanunk. Alternatív tárgyakat tanítottunk. Bihari Misi, Schlett Pista, a Gombár Csaba volt ott, meg a Széll Jancsi – , tehát mi országosan ismertek voltunk értelmiségi körökben. De alig tanítottunk, és ugye így én tudtam kutatni. Itt már nyugodtan tudtam szociológiát, jogelméletet és mindent kutatni, merthogy ott semmiféle korlát nem volt.